

Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-һЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, июлиин 7, 1990 он

№ 27 (7125)

Сэн 5 мүнгэн.

ЭНЭ ҮБГЭЖӨӨЛЭЙ УГ ГАРБАЛЫЕ ЗАБАЙКАЛИ РУУ ТУУЖА АСАРҺАН ЮМ. ШЭНЭЭР АЖАҺУУХА ДУРАГҮЙ БАЙҺАНАЙНЬ ТҮЛӨӨ, ЗАСАГ ЗАХИРГААНАЙ ҮГЭ ДУУЛАДАГГҮЙ БАЙҺАНАЙНЬ ТҮЛӨӨ СҮЛӨӨ БШУУ. ГАНСА ӨӨҺЭДЫЕНЬ БЭШЭ, БҮХЫ БҮЛӨӨРНЬ АЛАДАГ, ХЮДАДАГ, ХОЛЫН НЮТАГ ГАЗАРНУУДТА СҮЛЭЖЭРХИДЭГ БАЙГАА. ТЕЭД УГҺАА УГТА БУХЫ ЕҺО ЗАНШАЛНУУДАА, ҺАЙХАН ДУУНУУДАА, ТҮҮХЭ БЭШЭГЭЭ ДАМЖУУЛЖА, ТЭДЭНЭР ЕҺОТОЙЛШЭН ЗОРИГ, БААТАРШАЛГА ХАРУУЛАА. ХҮШЭР БАЙДАЛДА ХҮН ТҮХЭЛӨӨ АЛДАНГҮЙГӨӨР УГ ГАРБАЛАА ҮРГЭЛЖЭЛҮҮЛЭН ҮНЭН СЭХЭЭР, БҮГЭДЭНДЭ АШАТАЙ ТУҺАТАЙГААР АЖАҺУУНА БШУУ.

Жаргал ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

БУХЫ ХҮНҮҮДТЭ ХЭРЭГТЭЙЛ!

Ажалша «Туяанын» алхамууд

Республикын хүнгэн промышленностиин түрүү предприятинуудай нэгэн болохо оедолой нэгэдэл буряад басаганай һайхан нэрэ зүүдэг юм. Нэгэдэлэй хүдэлмэрилэгшэдэй оеһон үмдэ, самсэ, халаад болон бусад хубсаһа республикын хүн бүхэн шахуу үмдэдэг еһотой.

Дайнай эхилһэн 1941 ондо оедолой хоер цех нээгдэжэ, энэ предприятиин эхи табиһан түүхэтэй. Баруун фронтһоо эльгээгдэһэн таһархай шинель, хүбэнтэй үмдэ, майхан, солдадай хүнэһэ хэдэг туулмаг һэльбэжэ заһадаг байһан юм. Хүйтэн окоп соо байһан сэрэгшэдтэ дулаан хубсаһан хилээмэн бууһаа өөрэгүй хэрэгтэй болодог һааб даа. Тиимэһээ сэрэгшэдэй хүлеэһэн дулаан хубсаһа түргэнөөр оежо эльгээхые оролдодог байгаа. Дайнай һүүлээр Улаан-Үдын оедолой фабрика эхэнэрнүүдэй пальто оедог болоо һэн. Хара плюш бүдөөр тинхэдэ оегдоһон пальтонуудые үмдөөд ябаһан хүнүүдые мүнөөшье заримдаа харахат.

60-аад онуудта предприяти тусхайлагдамал боложо, эрэшүүлэй самса оежо эхилээ. Тиин 1974 ондо фабрикын һуури дээрэ оедолой үйлэдбэриин «Туяана» нэгэдэл эмхидхэгдэжэ, Бэшүүр, Бабушкин, Гусиноозерск, Закаменскда филиалнуудынь нээгдэһэн байха юм. Мүнөө нэгэдэлэй гол предприятида 900 шахуу хүн ажаллана. Харин бүхыдөө нэгэдэлдэ хоер мянга гаран зон хүдэлнэ. Эхэнэрнүүдэй плати, халаад, һурагшадай хубсаһа — Бэшүүрэй, эрэшүүлэй үмдэ, унтариин зүйлнүүдые — Захааминай, Гусиноозерскын, хүүгэдэй хубсаһые Бабушкинай, Хуушан Бэрээнэй филиалнуудта оедог байна. Татарский ключ һууринда шэнэ цех һаяхан нээгдэжэ, арадай үргэн хэрэглэмжын эд бараа гаргажа эхилбэ. Олон гол горхонуудһаа үргэн мүрэн болодог гэдэгтэл, нэгэдэл районно филиалнуудаараа хүсэтэй гэбэл алдуугүй.

Нэгэдэлэй профкомой түрүүлэгшэ Л. А. Богуславскаятай һаяхан уулзажа, коллективэй мүнөөдэрэй байдалаар һонирхоо һэмди. Энэ уулзаха үедэмнай байд гээд пэ телефон наяржа, филиалнуудай хүдэлмэрилэгшэдтэй хөөрэлдэхэ баатай болоо һэн. Гэбэшье тэдэнһээ хашарангүй һонирхоһон асуудалнуудтань дүүрэн харюу үгэнэ.

— Манай нэгэдэлдэ ажалладаг бүхы хүдэлмэрилэгшэдэй 90 процент эхэнэрнүүд юм. Тэдэнэрэй гэр бүлэдэнь һайн байбал, бүтээсэ ехэтэйгээр хүдэлхэ аргатай гэзэшэ. Теэд нэгэдэл хүдэлмэрилэгшэдые гэр байраар, бухы хүүгэдыень сэад, ясляар хангаха аргагүйдэнэ. Гадна гансаараа хүүгэдээ хүмүүжүүлдэг эхэнэрнүүд үсөөн бэшэ байха. Мүн олон үхибүүдтэй бүлэнүүд байха. Тиимэһээ профком тэдэнэртэ али болохо туһа хүргэхые оролдоно. Жэшээлхэдэ, Захааминай филиалай оедолшон Любовь Гармаевна Доржиева долоон, Бэшүүрэй Любовь Дмитриевна Афанасьева, Екатерина Митрофановна Иванова табан хүүгэдтэй юм. Үйлэдбэри дээрэ эрхимээр хүдэлхэһөө гадна эдэ олон үхибүүдээ һайнаар хүмүүжүүлнэ. Хэнэйшье мэдэһээр, энэмнай хүнгэн хэрэг бэшэ,—гэжэ профкомой түрүүлэгшэ Лидия Афанасьевна Богуславская хөөрэнэ.

Гэбэшье эхэнэрнүүдэй коллективтэ ажаллахада, нэгэ талааpaa һайн юм. Эрэшүүлдэ орходоо тэдэнэр хүхюутэй, эдэбхитэй, энэрхы сэдьхэлтэй ха юм даа. Бухы һайндэрнүүд хүхюутэйгээр, һонирхолтойгоор эндэ үнгэрэгэдэдэг. Юуб гэхэдэ, ямар нэгэн һайндэрые үнгэргэлгэ цех, бригада бүхэндэ даалгагдажа үгтэнэй. Жэшээлхэдэ, нэгэдэхи цехэйхид Майн 1-нэй һайндэрые бэлдэжэ, хүхюу зугаатайгаар үнгэргэһэн юм. Цехэй дууша, хатарша эхэнэрнүүдэй табиһан концерт мэргэжэлтэ артистнуудайхиһаа дутуугүй һайн байгаа. Эсхэлгын цехэйхид мэргэжэлэйнгээ һайндэртэ зорюулагдаһан концертдэ бэлдэхэдээ, өөрын онсо шэнжэ оруулаа. Дуулаха, хатархаһаа гадна шүлэгүүдые уншаһан, элдэб наада эмхидхэһэн байна. Цех бүхэн өөрынгөө һайндэрые үнгэргэхын тула заримдаа амаралтын үдэр зэбдэ оложо, бэлдэдэг юм. Иигэжэ предприятиин хүдэлмэрилэгшэд бэе бэеэ һайн танидаг, эбтэй зэтэй болодог байна.

Тиигэбэшье эндэ ажалһаа гараха, орохо ушарнууд олоор үзэгдэнэ. Залуушуул хоер-гурбан жэл хүдэлөөд, ондоо тээшээ ошоно. Ямар ушарһаа иимэ юумэн үзэгдэнэ гээшэб? Нэгэдэлэй комсомолой эмхиин секретарь Ирина Тютрина энэ асуудалда харюусахадаа, иигэжэ хэлээ һэн:

— Энээнэй гол шалтагаан гэхэдэ, манда хамтын байра дутална. Бүхыдөө зургаан байратайбди. Тэдэмнай нэгэ газарта бэшэ, хотын захануудта байрладаг юм. Басагадай һайнаар һууха эрхэ байдал хамтын байрануудта зохеогдоогүй. Уһа, түлеэ газаһаа оруулха болоно. Болбосон түхэлтэй байратай һаа, тэдэнэр тогтон хүдэлхэ һэн.

Хамтын шэнэ байра барюулха тухай үнинэй эндэ хэлсэдэг. Министерство иимэ байра барюулха мүнгэ зөөришье үгэнэ. Теэд барилгын эмхинүүд энэ объектые шухалада тоолоногүй, баринагүй. Саашадаа үйлэдбэри үргэдхэгдэхөөр хараалагдана. Тиимэһээ хүдэлмэрилэгшэд бүри олоор хэрэгтэй болохо юм. Теэд хамтын байра барингүй энэ асуудалай шиидхэгдэхэгүй байһаниинь эли. Тиин шэнээр һунгагдаһан нютагай Совет энэ хэрэгтэнь анхаржа, зүбөөр шиидхэхые оролдохо бээ. Юуб гэхэдэ, тэдэнэрэй продукци үбгэн залуугүй —бухы хүнүүдтэ хэрэгтэй ха юм.

Д. НАГУСЛАЕВА,
журналист.

ТҮҮХЫН МУЗЕЙ ХАЙШАН ГЭЖЭ НЭЭҺЭН ТУХАЙ

Энэмнай яаһан гоё байшан гээшэб гэжэ Советская үйлсөөр гараһан хүнүүд ходо гайхалсадаг. «Соведүүдэй талмай» гэжэ трамвайн буудалһаа холо бэшэхэнэ энэ байшан оршоно. Түүхын музей баригдажа байна гэжэ тэрэниие мэдэхэ хүнүүд танда хэлэхэ...

Теэд энэ байшангые юун болоторнь гоёоно гээшэб гэжэ зарим хүнүүдэй асуухада, гайхахаар бэшэ байдаг. Өөһэдөө тиимэшье һайн байдалтай бэшэ аад, түүхын музей хэдэн олон жэлэй туршада барижа, ехэ мүнгэ гаргашалнабди. Түүхын музейн хайшан гэжэ нээгдэһэн тухай еһотойл томо статья бэшэжэрхихээр гэжэ хэлэхэ байнаб. Барилгын һүүлээр эндэ тэндэ үлэһэн хара саарһан, эбдэрхэй плита, хоолой, түмэр түдэгэ гэхэ мэтэ харагдана. Ксения Максимовна Герасимовагай хүтэлбэрилдэг группа аяар арбаад жэлэй туршада музейдэ экспонадуудые суглуулаа. Тэдэнэй һанамжа дуулаа һаа, һонин лэ байгаа.

К. М. Герасимова — түүхын эрдэмэй доктор, БНЦ-гэй ниитын эрдэмэй институдай ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ:

— Намайе эндэ хэншьеб консультант гэжэ буруу нэрлээ. Теэд би консультант бэшэ, харин ажал хэдэг, бухы ябуулгануудые эмхидхэдэг хүнүүдэй нэгэнби. Минии эжы экспонадуудые суглуулжа эхилһэн юм. Энэ хэрэгыень би үргэлжэлүүлээб.

Валентина Цыренова —секторые даагша:

— Манай группада нэгэ наһанай хүнүүд сугларанхайбди. Хэдэн жэлэй туршада фондын материалнуудые шэнжэлжэ, музейнүүдтэ эльгээхэ баатай болообди. Юушье мэдээтүй байтар он жэлнүүд һубарилдан үнгэршэнэ. Хэһэн ажалайнгаа дүнгүүдые харадагүйбди. Иимэ байдалда ажал хэһэн нэрэ зүүжэ, салин хүлһэ абажа байха гээшэ һонирхолтой бэшэл даа. Нэгэ үедэ Москваһаа бригада ерэжэ, өөһэдынгөө материалнуудаар подиумуудые түхеэрээ һэн. Үнэтэй модоор батарейн нээгүүр татагдаха решеткэнүүдые хэһэн аад, мүнөөшье хүрэтэр байха газартань табяадүй. Батарейнүүд байгша ондо гурбадахяа һэлгэгдэхэнь. Сүмэршэһэн хуушан трубануудые гагнаһан нэрэ зүүгээд, гоолтонуудай саагуур нюужархиһаниинь мүнөө болоходо сүмэржэ, тэндэ байһан шухаг материалнуудые норгожорхео. Мрамор поол дээрэ музей харахаяа ерэһэн нэгэшье хүн гэшхэжэ үзөөдүй. Энэ байшангые таба дахин сагаадаабди гэжэ хэлээ һаамнай, этигэншьегүй байха болохот.

Газаа гушаад градус хүрэтэр бүгшэм халуун боложо байхадань, музей соо удаан һуухын аргагүй хүйтэн. Харин үбэл болоходонь юун болохоб?! Потолоһоо уһан һабиржа, тагууд дээгүүр байһан үнэтэ шухаг материалнуудые муудхаана. Теэд зэмэтэйшүүлые элирүүлхэеэ, харюусахыень эрилтэ табихаяа яанабта гэжэ олохон хүнүүд хэлэхэ байха. Хэзээ нэгэтэ музейдэ гол анхарал хандуулагдажа, дээрэ дурсагдаһан дутагдалнууд усадхагдаха байха гэжэ найданабди. Партиин обком, Верховно Совет болон һунгагшадай клуб тус объектдэ анхарха гэжэ оролдоно. Энээниинь бидэ дэмжэнэбди. Соелой министерство ямар туһаламжа хүргэнэб? Тэрэнэй хэмжээнүүдые абаха гэжэ оролдоогүй һаа, музейн хэрэг байдал һууриһаа хэзээдэшье хүдэлхэгүй. Гэбэшье музейн хүдэлмэрилэгшэд саашадаа анхарагдаагүй һаа, шанга хэмжээнүүдые абахаар бэлэн байһанаа мэдүүлээ.

Ольга ГАЛЛАС.

Үхибүүд Байгал зурана

Байгша оной апрелиин 1-һээ майн 20 болотор П. П. Постышевой нэрэмжэтэ пионернүүдэй байшангай «Глобус» гэжэ интернациональна хани барисаанай городской клубай дурадхалаар «Байгал»—Мичиган: далай хамгаалая!» гэһэн хүүгэдэй зурагай конкурс эмхидхэгдээ. Уласхоорондын театрально-экологическа фестивалиие угтуулан эмхидхэгдэһэн энэ конкурс һонирхолтойгоор үнгэрһэн байна.

Конкурсдо хабаадагшад зурагууд соогоо түрэл һайхан Эхэ ороноо, үзэсхэлэнтэ һайхан байгаалиие магтан түүрээнэ. Үхибүүдэй оршон тойронхи байгаалида ямараар хандадаг байһан тухай конкурс тон элеэр харуулба бшуу.

Конкурсдо 144 зураг эльгээгдээ. Баргажанай, Хурамхаанай, Кабанскын, Загарайн районуудай һурагшад конкурсдо эдэбхитэйгээр хабаадаа. Улаан-Үдын һурагшад болон студентнүүд олон байгаа.

Июниин 1-дэ Үхибүүдые хамгаалгын уласхоорондын үдэртэ выставкэ нээгдээ һэн. Выставкын түрүүшын үдэр һайндэртэ хабаадахаяа олон хүнүүд суглараа.

Одоошье дүнгүүд гаргагдажа, конкурсдо илагшад тодоруулагдаба. Конкурсдо хэд илааб гэбэл: 9 наһатай Витя Моторин (Улаан-Үдын Железнодорожно районой пионернүүдэй байшангай изостуди) «Ольхон олтирог» гэһэн зурагайнгаа түлөө, 10 наһатай Алена Зимина (Улаан-Үдын Железнодорожно районой пионернүүдэй байшангай изостуди) «Байгал далайн дэргэдэ хододоо иимээр амардаг байял» гэһэн зурагайнгаа, Улаан-Үдын Серовой нэрэмжэтэ пионерэй байшангай изостудиин гэшүүд Вадим Окладников, Дима Кузнецов онсо тэмдэглэгдэжэ, шангуудта хүртөө.

Конкурсдо 20 зураг эльгээһэн 12 наһатай Чингис Базаров илагшадай тоодо нэрлэгдээ.

Эдэ үхибүүд бүгэдэ дипломуудаар, үнэтэ бэлэгүүдээр шагнагдаһан байна.

Улаан-Үдын Серовой нэрэмжэтэ пионерэй байшангай изостудиин гэшүүн Эля Раднаева (12 наһатай) «Минии Байгал» гэһэн зурагайнгаа түлөө конкурсын гол шан болохо дипломдо хүртэжэ, «Океан» гэжэ Бүхэсоюзна пионерэй лагерьта амарха путевкоор шагнагдаа.

Гадна дээрэ дурсагдаһан үхибүүдэй зурагууд хүүгэдэй республиканска болон союзна хэблэлнүүдтэ — «Хараасгай», «Пионер», «Юный художник» гэһэн журналнуудта, «Пионерская правда» газетэдэ гаргагдаха. Үшөө тиихэдэ «Байгал—Мичиган: Байгал далайе абарая» гэһэн конференци-фестивальда үхибүүдэй зурагууд харуулагдаха юм. Энэ фестиваль байгша оной август-сентябрьда Улаан-Үдэдэ үнгэргэгдэхэ.

В. БЕЛОВА,
П. Постышевой нэрэмжэтэ пионерэй байшангай интернациональна хүмүүжүүлгын талаар методист.

ЭЛЯ РАДНАЕВАГАЙ «МИНИИ БАЙГАЛ» ГЭЖЭ ЗУРАГ (12 НАҺАТАЙ, СЕРОВОЙ НЭРЭМЖЭТЭ ПИОНЕРЭЙ БАЙШАНГАЙ ИЗОСТУДИ. ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭНЬ Н. В. СУЧКОВА).

Аршаан

ҺАЙСАХАН БОДОЖО ҮЗЭХЭ ШУХАЛА

Энэмнай ой ухаанда орошогүй үзэсхэлэнтэ һайхан ой тайга байба. Хайшаашье эрьен харахада, шара, улаан сэсэгүүд намжаа гоовор харагдана. Хуһа, нарһанай анхилма үнэр толгойемнай эрьюлһэн мэтэ болохо юм. Тэрэ Селенгинскын түбһөө арбаад минута ябагаар ябаад хүрэхөөр газарта, 83 гектар талмай дээрэ нэмжын харагдана. Селенгинскые Байгалай промышленна шарха гэжэ нэрлэдэг болонхойбди.

Байгаали хамгаалха талаар Кабанскын районно комитедэй түрүүлэгшэ Михаил Фролович Быков болон Буряадай Госкомприродын инспектор Янжима Васильева гэгшэдтэй энэ ой соогуур бидэ ябанабди. Иимэ гоё һайхан ой соо ороод баярлан ябаашье һаа, тэрэ хосорхо гэжэ һанахадаа урмаа хухаран досоомни аягүй болошоо һэн. Тиигэһээр ябатараа мүнөөнэй үнэн зүб байдалда ерэбэб. Юуб гэхэдэ, июниин 8-да арадай депутадуудай Селенгинскэ поселогой сесси иимэ шиидхэбэри гаргаһан байгаа: энэ ой соо байгша ондо гурбан микрорайон барилга зүбшөөхэ. Быков буруушааха гэжэ мэдээд, тэрэниие сессидэ хабаадалсахаар урибагүй. Зүгөөр Михаил Фролович тэрээн тухай мэдээд, тэндэ ямаршье барилга хэхые зүбшөөхэгүйб, модо отолхые эрид буруушаанаб гэжэ мэдүүлээ. Тиигээд тэрэ иигэжэ хэлэбэ: «Ой тайга гээшэмнай озон, элүүр энхэ байдал, тунгалаг сэбэр агаар ха юм. Тэрээндэ шурган ороһоной хэрэг бии гү? Хоёр жэлэй үнгэрхэдэ хүлеэгдээгүй аюул ушар болохо магадгүй».

Байгаалида эзэн бусаар хандахада ямар аюултай байдаг бэ гэжэ дабтан хэлэһэнэйшье үлүү ха юм. Зүгөөр ондоошье эрхэ нүхэсэл байха гэжэ Быков ойлгуулхые һэдээ. Ой хадаа поселок болон шламонакопитель хоерой хоорондо һаалта хэдэг. Тэндэ томо сөөрэмүүд соо үнэр танартай муухай уһан сугларжа, заһаналай түрьһэзэ хаяха үедэ ниилээд хоро хүргэдэг. Тэндэһээ тэсэхын аргагүй муухай үнэрэй гутадаг байһан тухай хэлэнэгүйб. Харин тэндэхи ой хэды шэнээн муухай үнэр танарые бэедээ шэнгээгээд, шадаха зэргээрээ ариг сэбэрхэн болгохые оролдоно ха юм. Харин хамгаалхы удхатай ногоон ханиинь хосоршоо һаань, юун болохоб?

Гэхэ зуура, Селенгинскын депутадууд ой тайгаар тусгаар ябажа хараа. Энэ үзэсхэлэнтэ һайхан ургамалнуудые хюдабалнай, юун улахэб гэжэ этигүүлхэ гэжэ оролдоо. Теэд тэдэмнай индеецүүдэй вождьнууд бэшэ ха юм даа. Тэдэнэй жама ёһо соо иигэжэ хэлэгдэнхэй байдаг: «Гаргаха ябадал тухайгаа бодожо үзэхэ зуураа, хүнүүдэй удаадахи долоон үетэндэ манай энэ ябадал ямар нүлөө үзүүлхэб гэжэ бидэ хараада абалсаха уялгатайбди». Тиимэһээ Быков республикын Госкомприрододо туһаламжа эрижэ, иигэжэ хандаба: «Бүхы хаба шадалаараа энэ ойе абарха хэрэгтэй. Тиигээгүй һаа, мүнөө Сэлэнгын ЦКК-тай боложо байһан үйлэ хэрэгтэй хожомоо ушархадаа болохобди. Гушан жэлэй үнгэрһэн хойно Байгал дээрэ тэрэниие хэн һуулгааб, эрдэмтэд, олониитэ юу хараа гээшэб гэжэ бодоодшье үзэхэдэмнай хожом болошоһон байха. Мүнөө 17 мянган хүн поселогто ажаһууна, комбинат дээрэ хүдэлжэ хоолойгоо тэжээнэ».

Эндэхи ой абарха гээшэ ниилээд хүшэр байха. Тиимэһээ СЦКК-гай директор В. О. Гейдебрехтын шалтагаануудые шагнаха зуураа, иимэ тобшолол гаргааб. Владимир Оттович Селенгинскын карта манда харуулба. Ой соохи модо отолжо, поселогоо үргэдхөөгүй һаа, бэшэ газар үгы болонхой. Тиигээд тэрэ иигэжэ хэлэбэ: «Ехэл хүшэр хүндэ байдалда оронхойбди. Хүнүүдтэ гэр байра хэрэгтэй. Поселогто гэр байра барихын аргагүй, газар талмай үгы. Комбинат дээрэ 1200 хүн гэр абахаар ээлжээгээ хүлеэнэ. Эды олон хүндэ гэр байра хэрэгтэй бшуу».

Ой тайгын үгы боложо, гол горхонуудай хатажа, шубуу шонхорой, ан амитадай хосорон үгы болоһон тухай мэдээсэл дуулахадаа халаглан, толгойгоо тоншохо саг ерэхэл байха.

Тэрэ ой соо микрорайон бариха тухай шиидхэбэри тушаа үлүү ехээр һанаагаа зобоһоной хэрэггүй гэжэ комбинадай директор тоолоно. Барилгын культура дээшэлүүлээ һаа, ой тайгала сахин хамгаалжа үлөөхэбди тэндэ хүнүүдтэ һайн гэрнүүдые барижа үгэхэ болонобди. Тиибэ ябашье бүхы юумэндэ үнэн зүбөөр хандаха хэрэгтэй. Хэрбээ Селенгинск поселогой барилгын талмай үргэдхэжэ, тэндэхи үзэсхэлэнтэ һайхан ой соохи модо отолхо, ургамал сабшаха болоо һаамнай, хожомоо ямар байдалда орохо тухайгаа бодоодшье үзэхэнь айхаар. Комбинадай профилактори бариха зуураа, ой тайгада ямараар хандаһыень бидэ хараабди. (Тэндэл шэнэ районуудые бодхоохоор хараална).

Хуулита гүрэн байгуулха гэжэ бэлдэжэ байһан аад, хуули бусаар профилакторинуудые бодхоохоор ямар гээшэб? Нэгэдэхи бүлэгэй ой тайганууд соо —Байгалые тойроод ургаһан ургамалнууд, ой тайга хамгаалхы үүргэ дүүргэдэг, эдэмнай Кабанскын районой ой тайга болоно гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй—гансал РСФСР-эй Совмин ямар нэгэ барилга хэхые зүбшөөл үгэхэ аргатай. Энэ ушарта ямаршье зүбшөөл үгтөөгүй, харин профилактори барижа дүүргэгдээ гэжэ хэлэхэдэ болохо.

Микрорайонуудта баһал иимэ байдалтай ушарнабди. Кабанскын лесхоз болон районой газар хэмжэгшэд эндэхи ой тайгын модые сабшажа, барилга хэхэдэнь хамаагүй гэжэ хэлээ. Мүнөө Москваһаа ямар харюу ерэхэб гэжэ хүлеэнэ. Теэдшье урдынхи мэтэ тэрэниие хүлеэгээгүй байжа магад.

...һүүлэй һүүлдэ шламонакопитель ошожо хараха гэжэ шиидхэбэбди. Тэндэ хосоршоһон табан сөөрэмүүд сагаан бури уһаар хушаатай байба. Үнэр танарынь гэжэ айхабтар муухай. Шэнэ микрорайонуудай ерээдүйн ажаһуугшадта энээниие харуулхада болохол байгаа ха. Ажабайдалһаа ехээр эсэһэн хүн лэ иимэ муухай үжэшэһэн үнэртэй агаараар амилхаяа зүбшөөхэ байха гэжэ һананам. Хэрбээ ой тайгын хосороо һаань, заатагүй иимэ байдалтай ушархат.

Тиибэ ябашье Селенгинск поселогые хайшань үргэдхэхэ ёһотойб? Байгаали хамгаалха талаар районно комитедэй түрүүлэгшэ Быковэй хэлэһэнэй ёһоор, Тресковой совхозой тала дайдын ашаар үргэдхэхэдэ болохо гэжэ тоолоно. Эндэшье баһал ороо асуудалнууд гараха янзатай. Юуб гэхэдэ, ажахын ноедой зүбшэл баһал хэрэгтэй болохо. Һүүлээрнь баһа Москвада хандаха хэрэг гараха юм гү? Теэд ой таряалан газарһаа үнэтэй сэнтэй ха юм. Энээниие ойлгохо гэжэ оролдыт. Эндэл Селенгинскын олониитэ шухала үүргэ дүүргэхэ зэргэтэй гэжэ тоолохоор.

Хүнүүд өөһэдөө өөһэдтөө туһалха зэргэтэй. Теэдшье Селенгинск поселогто нэгэшье парк үгы юм. Эндэ хажуудань Вилюйкэ гэһэн горхон урдажа байдаг. Теэд эндэ шэнэ модо һуулгаха гэжэ оролдоһоной хэрэггүй, бии байһан ойе гансал сахин хамгаалха шухала. Энэ үзэсхэлэнтэ һайхан ой тайга поселогой хүн зоной омогорхол болохо аргатай бшуу. Зүгөөр энээниие хюдажа, отолжо болохогүй. Гэмынь урдаа, гэмшэлынь хойноо гэһэн сэсэн оньһон үгэ бии юм.

А. ФАДЕЕВА.

Хубилалтанууд болохо гэжэ юундэ этигэнэгүйбиб...

Хүтэлбэрилэгшэдэй һэлгэгдэхэдэ Буряадта бүхы юумэн һайн тээшээ хубилханьгэжэ һанаһан байнабди. Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшээр В. Б. Сагановай һунгагдахада, ямар хубилалтанууд боложо эхилээб гэжэ харяад үзэе.

Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй 1 сесси дээрэ «Республикын хүн зониие эдеэ хоолоор хүсэд һайнаар хангалгые һайжаруулха талаар хойшолуулагдашагүй хэмжээнүүд тухай» гэһэн элидхэл соогоо нүхэр Саганов байгаали хамгаалгын органуудай минеральна үтэгжүүлгэ хэрэглэлгые бага болгохо дурадхал тухай тогтоходоо, хартаабха, овощ ургуулхадаа иимэ үтэгжүүлгэ огто хэрэглэхэгүйе дурадхаа. Нитрадууд хүнэй бэедэ хоро хүргэдэг гэжэ дуулаһан юрын хүнүүдэй иигэжэ хэлээ һаа, гайхахагүй һэм. Теэд нүхэр Саганов үндэр дээдэ тушаал эзэлжэ байһан хүн ха юм. Хэрбээ минеральна үтэгжүүлгэ хэрэглэхээ болео һаамнай, ямаршье ургаса ургахагүй. Тииһээ тиитэрээ хартаабха болон овощ жэлһээ жэлдэ бага ургаса үгэдэг болонхой. Мүнөө республика доторнай гектар хахалагдаһан газар бүхэндэ 40—50 килограмм минеральна үтэгжүүлгэ оруулагдана. Гэхэ зуура, бүхы Союз дотор энэ тоо 120 килограммда хүрэдэг байха юм. Экологиин талаар муу байдалтай регионуудташье минеральна үтэгжүүлгэ ехээр хэрэглэнэ. Германида, Великобританида, Францида, Японидо гектар бүхэндэ 200—400 кг. минеральна үтэгжүүлгэ хэрэглэгдэнэ. Нидерландануудта энэ тоо аяар 780 кг. хүрэтэр ошоно. Минеральна үтэгжүүлгэ үлүү ехээр хэрэглэхэ хэрэгтэй гэжэ тэмдэглэхээ һананагүйб. Гэбэшье Буряадай АССР-тэ минеральна үтэгжүүлгэ шухала хэрэгтэй. Эрдэм наукын шэнжэлгэнүүдтэ үндэһэлэн, түрүү зуршалгануудые хараада абан, Буряадай АССР-тэ газар үйлэдбэрилхэ, ургаса ургуулха хэрэгтэй.

Минеральна үтэгжүүлгэ хүнэй бэедэ хоро хүргэдэг гэжэ нүхэр Сагановай тоолодог байһан һаа, Агропромсоюзай ахалагша агроном Б. С. Разгус нитрадуудһаа айһанай үлүү, тэдэ хүнэй бэедэ белок олгоно гэжэ батална. Теэд энэмнай одоол тон буруу һанамжа гэжэ СССР-эй АН-ай гэшүүн-корреспондент М. А. Грачев хэлэнэ. Химизациин асуудалнуудай манай республикада ямараар шиидхэгдэдэг байһаниие эдэ бүгэдэн эли тодоор гэршэлэн харуулна бэшэ гү...

Партиин XXVIII съездын делегадуудтай уулзалга дээрэ В. Б. Саганов үгэ хэлэхэдээ, манай Буряад орон өөһэдыгөө эдеэ хоолоор хангаха шадалтай, арга нөөсэтэй гэжэ тэмдэглээ. Үнэхөөрөөшье хүн бүхэндэ гектар хахалагдаһан газар, хоёр гектар бэлшээри, 0,5 гектар нуга сабшалан хүртэхэ байна. Гэбэшье республикымнай хахалагдадаг газарай 60 процентнь нуража, үрэжэлгүй болонхой гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй. Иигэжэ хүн бүхэндэ нэгэ гектар бэшэ, харин 0,8 гектар үрэжэлтэй һайн газар арайхан гэжэ хүртэнэ бшуу.

Манай Буряадта гектар бүриһөө 8 центнер орооһото ургамал хуряагдана. Гэхэ зуура, үрэжэлтэй һайн нэгэ гектар газарһаа 22 центнер ургаса хуряагдаха аргатай гэжэ эрдэмтэд шэнжэлһэн байна. Тииһээ тиитэрээ СССР-эй зарим регионуудта гектар бүриһөө 25—35 центнер хуряажа шадана. Харин хилын саанахи зарим оронуудта энэ тоо 60—70-да хүрэдэг байха юм.

Бэлшээринүүдые абаад үзэхэдэшье баһал иимэрхүү байдалтай. Манай бэлшээринүүд баян гэжэ хэлээ һаа, ехэл эндүүрхэбди. Үхэр малай олоор бэлшэһэн газарта ногоон муу ургадаг гэжэ мэдээжэ ха юм. Заха хизааргүй үргэн тала дайдатайбди, хэдышье олон мал үсхэбэрилхэ аргатайбди гэжэ байгаад үбсүүгээ шааһанай үлүү. Энэ жэлдэ гандажа, ехэл хүшэр байдал тохеолдоод байна гэжэ нүхэр Саганов уулзалга дээрэ хэлээ һэн.

Эдэ бүгэдэниие хараад үзэхэдэ, манай республикын хүдөө ажахын, газар үйлэдбэрилгын ажабайдал хүгжөөн һэргээхэ асуудал тиимэшье бэлээр шиидхэгдэхээр бэшэ шэнги. Хүдөө ажахын секторэй хүгжэлтын замаар дабшахын тула бүхы арга боломжонуудаа хаража үзэхэ, шэнэ түсэбүүдые абаха хэрэгтэй гэжэ һанагдана. Уулзалга дээрэ хэгдэһэн элидхэл соо республикые хүгжөөхэ талаар ямар шиидхэбэринүүдэй абтагдажа байһан тухай нэгэшье үгэ хэлэгдээгүй. Хэрбээ зарим тэды дурадхалнуудай оруулагдаһан байгаа гээшэ һаа, уулзалгада хабаадагшад урмагайнууд, этигэл найдалаар дүүрэнги гэр гэртээ тараха һэн. Теэд иимэ юумэн болоогүйл даа.

Экологидо хабаатай шухала асуудалнууд шиидхэгдэнгүй үлэшэнэ. Тиигээдшье эдэ асуудалнуудые түргэн шиидхэхэ гэжэ нэгэшье хүтэлбэрилэгшэ оролдоногүй, яаранагүй хэбэртэй. Байгал далайн хажууда ажаһуудаг гээшэбди. Тиимэһээ хүн бүхэн энэ агууехэ далайн байдалай түлөө харюусаха уялгатай. Хайшан гэжэ бузарлагдаһан тухайнь тоолоод үнгэршэнгүйгөөр экологическа картануудые зохеожо, комплексно хэмжээнүүдые абаха гэжэ оролдохо шухала. Буряадай эрдэмэй түб, тэрэ тоодо биологиин институт энэ шэглэлээр яһала олон дурадхалнуудые оруулһан байна. Иигэжэ экологическа картануудые байгуулха, хүдөө ажахын предприятинуудта экологическа паспортнуудые зохёохо, нуралгатай тэмсэхэ, ой модо аршалан хамгаалха асуудалнууд экологиие сахиха талаар шухала хэмжээнүүд болоно.

Буряадай АССР-эй Госкомприрода эрдэмтэдэй эдэ дурадхалнуудта заахашье анхарнагүй. Иигэжэ тус органай мүнгэ зөөри жэжэ божын асуудалнуудые шиидхэлгэдэ гаргашалхаяа һанана. Эгээн шухала асуудалнуудые шиидхэнэбди гэжэ нэгэшье мэдэрэнгүйгөөр миин лэ нэрэ зүүһэн тобшололнуудые абажа болохогүй.

Хэһэн алдуу эндүүнүүдэйнгээ түлөө хүн гээшэ харюусаха уялгатай. Байгалай ЦБК хааха, Сэлэнгын ЦКК ондоо шэглэлтэй болгохо тухай ходо хөөрэлдэнэбди. Теэд хөөрэлдөөнһөө ондоо ямаршье шиидхэбэри абтанагүй, бодото хэмжээнүүд хараалагданагүй. Саашадаа шэнэ барилгануудые хэхэдээ, иимэрхүү алдуунуудһаа зайсахые оролдохо хэрэгтэй. Шэнэ барилгануудай проектнүүд бодотоор бэелүүлэгдэжэ эхилхынгээ урда тээ үргэн олониитын урда харуулагдаха зэргэтэй бшуу. Витим мүрэн дээрэ Мокско ГЭС барилга, Түгнын шулуун нүүрһэнэй уурхай түхеэрэлгэ, Хяагтын районо гахай үсхэбэрилгын комплекс үргэдхэлгэ гэхэ мэтэ томо барилгануудай проектнүүд хаанашье зүбшэн хэлсэгдээгүй гэжэ тэмдэглэе. Гэхэ зуура, барилга бүхэн экологическа байдалда хубилалта оруулна, байгаалида нүлөөлнэ гэжэ хэлэлтэй.

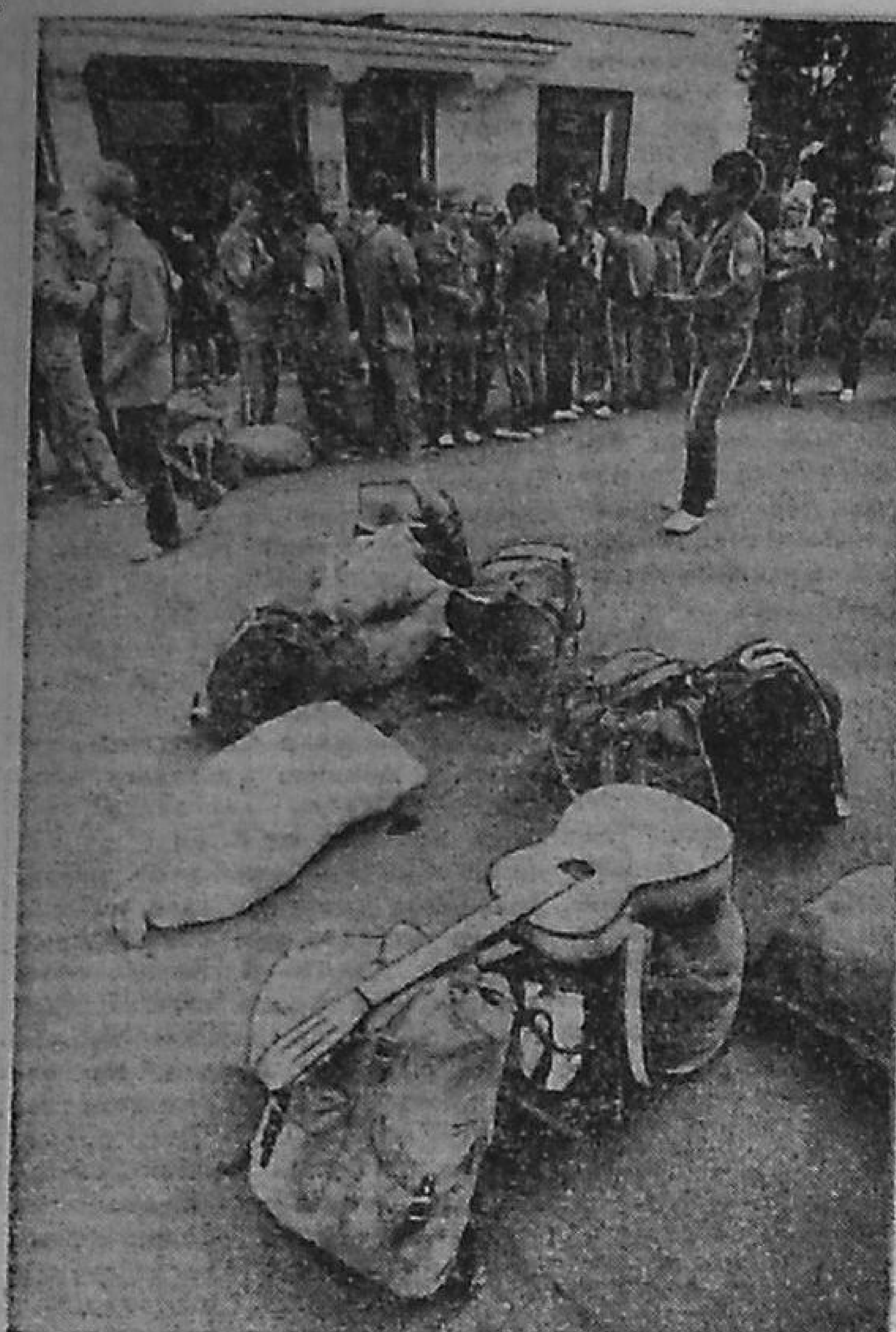
Проект табигдаа, арадай ажахын түсэбтэ тус барилга оруулагдаа, барилгашадай коллектив бүридхэгдөө, шанга ажал эхилээ гэжэ хүн зондо мэдээсээд лэ бүхы юумэн дүүрэшэдэг зандаа. Ниитын экологическа шэнжэлгэ хэдэг комисси байгуулагдажа, Госкомприродын харюусалгата хүдэлмэрилэгшэдтэй хамта шэнжэлгэ үнгэргэхэ ёһотой.

Ажахы эрхилэлгын шэнэ арга методуудые хэрэглэдэг болоходомнай эдеэ хоолой зүйлнүүд элбэгжэхэ, хүн зоной һуудал байдал һайжарха гэжэ хүтэлбэрилэгшэд найдадаг байха. Энэшье зүб. Гансал бодото хэмжээнүүдые түргэн абахые оролдоогүй һаа, хараалагдаһан түсэбүүд миин лэ саарһан дээрэ үлэшэхэ бшуу. Буряадай АССР-тэ хэрэг байдал һайн гэжэ хэлэхэгүй байнаб.

Экологическа байдалай муу байгаа сагта хүн зоной байдал һайжархагүй. Энээниие бидэ батаар ойлгонобди. Экономическа хэмжээнүүдэй туһаламжаар эрдэм наукын шэнжэлгэнүүдые хэжэ, эгээн ори ганса шиидхэбэри абаха саг ерээ.

С. ТАРНОРУЦКИЙ.

Зунай ажал эхилбэ

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

АМАР МЭНДЭ, КАМЧАТКА!

ПЕРРОН ДЭЭРЭ ХҮЛГӨӨТЭЙ, ШУУЯАТАЙ! ЭНДЭ ТЭНДЭ ТОМО СҮҮМХЭНҮҮД, РЮКЗАГУУД, ХАРТААБХАТАЙ МЭШЭЭГҮҮД ЯБТАЛААТАЙ БАЙНА. БАРИЛГЫН ОТРЯДАЙ ГЭШҮҮДЭЙ АБ АДЛИ ХУБСАҺА ҮМДЭҺЭН ЗАЛУУШУУЛЫЕ ХАРААГҮЙ ҺАА, ЯМАР БЭ НЭГЭ ЦЫГАН ТАБОР ВОКЗАЛ ДЭЭРЭ ТОГТОО ХА ГЭЖЭ ҺАНАХААР ҺЭН.

БҮЛЭГ БАСАГАДАЙ ХАЖУУДА (НЭГЭДЭХИ КУРС ДҮҮРГЭҺЭН ХЭБЭРТЭЙ) ТҮРЭЛХИДЫНЬ ЕХЭЛ ҺАНААГАА ЗОБОНГИ ЗОГСОНОД. ОТРЯДАЙ ГЭШҮҮД БЭЕ БЭЕЫНГЭЭ ХҮҮРТИГҮҮДТЭ ҺАЙН ҺАЙХАНИИЕ ХҮСЭҺЭН ЗАХЯА ҮГЭНҮҮДЫЕ ЕХЭЛ ОРОЛДОСОТОЙГООР ТОМО ҮЗЭГҮҮДЭЭР БЭШЭХЭ ЮМ.

МАНАЙ ГАЗЕТЫН ЭЭЛЖЭЭТЭ НОМЕРОЙ ГАРАХАДА, ЭДЭ ХҮХЮУН ЗУГААТАЙ ХҮБҮҮД, БАСАГАДЫЕ КАМЧАТКА УГТАЖА БАЙХА. ТЭДЭНЭРТЭ БИДЭ АМЖАЛТАТАЙ ХҮДЭЛХЫЕНЬ ХҮСЭНЭБДИ!

ШУХАЛА АСУУДАЛ

Анхаралаа хандуулдаг болоел!

Энэ ороноймнай хүбшэ тайгын шэмэг болодог туруута ангуудай дундаһаа хандагай эгээл томо бэетэй, мяха, арһа элбэгтэй ан болоно. Тайгын баялиг болодог энэ амитание газаагаа байлгажа, тусхай хандагай үсхэбэрилхэ фермэ бии болгоо һаа, яаха юм? Ороной зарим нютагуудта эдэнэрые үсхэбэрилдэг тусхай ажахынууд бии болоо гэһэн һураг суу гарадаг. Эдэнэрэй дүй дүршэл манай республикын госпромхозуудай, коопзверосовхозуудай хүтэлбэрилэгшэд юундэ анхаралдаа абанагүй гээшэб? Али залхуурна гээшэ гү гэһэн асуудалтайгаар манай редакцида бүлэг уншагшад — И. П. Низовцев (Баргажан), П. И. Бурмакин, Ч. Д. Будаев, М. Сутурин, Б. Бадмаев, И. Карбаинов, В. Брюханова, Ц. Жалсанова (Улаан-Үдэ), М. Цыренов, Д. Аюшеев, Д. Цыренжапов (Захаамин) болон бусад тон зүб хандана. Дурсагдаһан энэ асуудалда харюусахыень биолог-охотоведээр хүдэлдэг байһан М. Н. Гылыковтэ манай редакци хандаһан байна.

Үни урдаһаа хойшо хүнүүд хандагайе гэрэй тэжээмэл амитан болгохо гэжэ оролдолго гаргадаг һэн. Манай орондо дайнай урда тээхи жэлнүүдтэ, 1933 ондо Москвагай зоопаркда болон нэгэ хэды заповеднигүүдтэ профессор П. А. Мантейфелей хүтэлбэри доро имэ ажал ябуулагдажа эхилһэн юм.

1949 ондо Коми АССР-эй Якша тосхон Печеро-Илычерскэ заповеднигэй мэдэлдэ дэлхэй дээрэ түрүүшын хандагай үсхэбэрилхэ туршалгын фермэ эмхидхэгдээ бэлэй. Энэ фермын туйлаһан амжалтануудта охотовед Е. П. Кнорре ехэ габьяатай гэжэ онсо тэмдэглэмээр. Хандагайн хоёрдохи фермэ 1963 ондо Кострома городой хүдөө ажахын туршалгын станциин дэргэдэ байгуулагдаа. Гурбадахи фермэ Ярославль хотын хажууда 1980 ондо бии болгогдоо.

Печеро-Илычерскэ фермэдэ хандагайе гэрэй амитан болгон тэжээхэ талаар олон туршалганууд хэгдэжэ, һайн үрэ дүн туйлагдаһан байгаа.

Хандагай ехэ номгон зантай амитан. Һая гараһан тугалые гараар, угжаар эдеэлүүлхэдэ, харууһалһан хүндэ ехэ дададаг, тэрэниие эхэмни гэжэ тоолоод, ходо дахаад ябадаг.

Түрүүшын хандагайн фермэдэ 300 гаран амитад тэжээгдээ. Тэдэнэй 69 толгойнь тугал байхадаа хээрэһээ бариг-даһан, бусадынь фермэдэ түрэһэн энгинүүдэй тугалнууд болоно. Эдэнэй дунда 5-дахи үеын хандагайнууд бии. Гараар һаажа һурганхай. Һүтэй энгинүүд үдэрэй туршада 7 литр хүрэтэр һү үгэнэ, жэл соо 500 литр һүн нэгэ хандагайһаа һаагдана.

Кострома хотын хажуудахи фермын эрдэмтэд В. М. Джурович П. Н. Витокович хоер хандагайн һүн элдэб үбшэ аргалхада ехэ туһатай гэжэ тодорхойлоо. Ангай һүн үнеэнэйхидэ орходоо хоер дахин үлэтэй, үдхэн. Хандагайн һүн тоһоной, белогой, микроэлементнүүдэй болон аминокислотануудай бүридэлөөр үнеэнэйхиһээ онсо илгарна. Жэшээнь, энгинэй һүн соо 7—10 процент тоһон, 8—9 процент белок бии. Харин аминокислотануудынь үнеэнэйхидэ орходоо 5—6 дахин ехэ юм.

Хандагайн һүн рахит, туберкулез, хотын шарха эмшэлхэдэ урагшатайгаар хэрэглэгдэнэ. Тэрэнэй һүн бактерициднэ шанартай хадаа зунай халуун үедэ 3—4 үдэр соо ээдэдэггүйнь үнэтэй сэнтэй бшуу.

В. М. Джурович хандагайн һү өөрынгөө заабаряар уугаад, хотынгоо шарха хүсэд эдэгээжэрхиһэн байха юм. 4 долоон хоногой туршада хандагайн һүөөр хотын шарха аргалһанай һүүлдэ үбшэнтэн эдэгэдэг, харин бусадайнь шархын хэмжээниинь бага болодог. 3—4 долоон хоног соо эмшэлһэнэй хойно үбшэнтэнэй бэе махабад һайжардаг, шэгнүүрынь жиирэй 5—6 килограммаар нэмэдэг. Иигэжэ хүнэй үбшэн бэе болбол хүбхэн шэнгеэр хандагайн һүнэй ами оруулдаг шэдитэ хүсые шэнгээнэ ха юм.

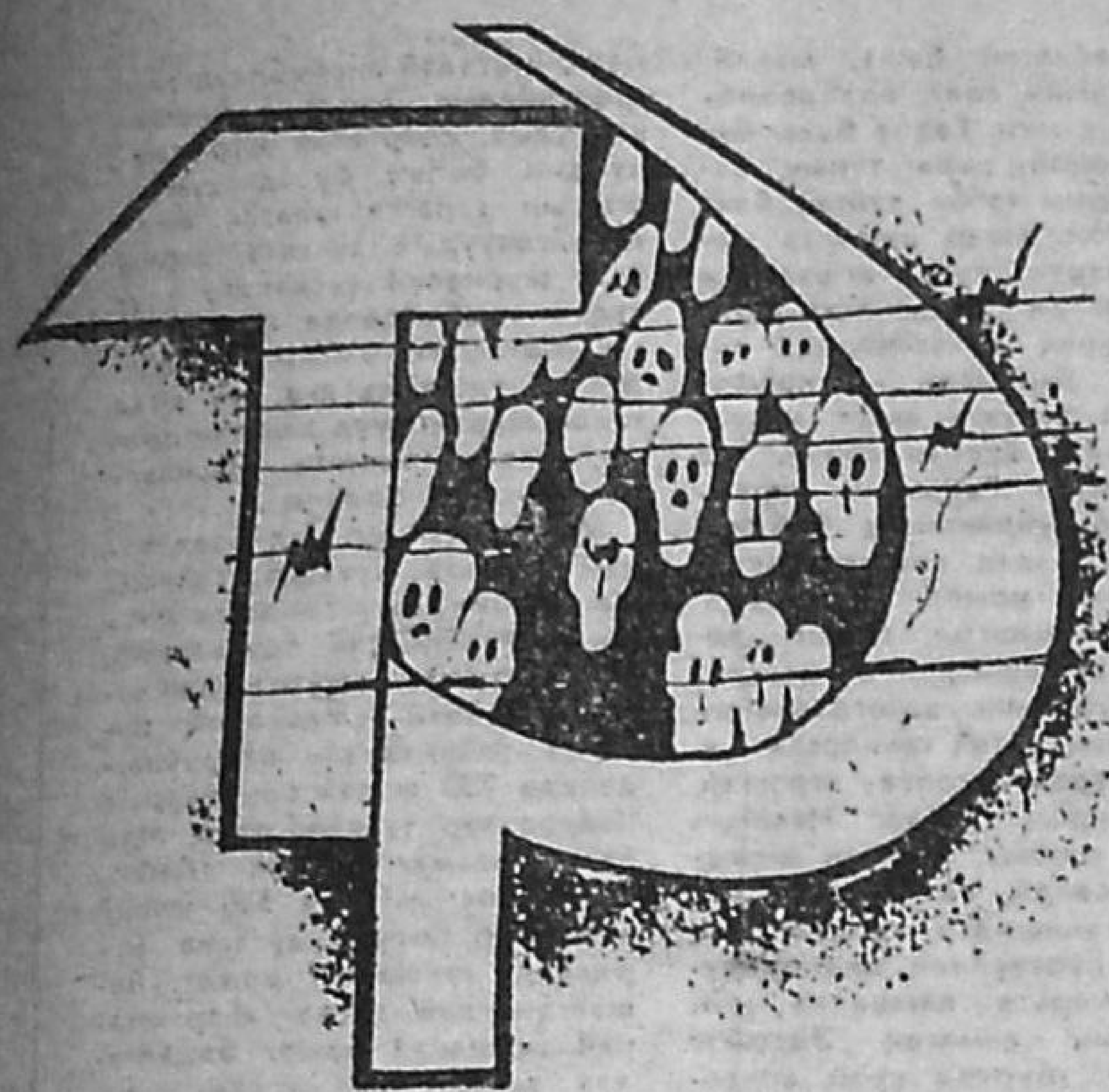
Энэ фермэдэ дэлхэй дээрэ эгээл түрүүшынхиеэ хандагайн шуһан эбэр амиды ангуудһаа тайрагдан абтажа шанагдаад, лосекрин гэжэ эмнэлгын препарат буйлуулагдан гаргагдаа. Лосекрин хадаа бугын эбэрһээ гарадаг пантокринһаа эмэй талаар һайн шанартай гэжэ тодорхойлогдоо. 18 жэлэй хугасаа соо Костромада 242 хандагай тэжээгдэһэн, 13,2 мянган литр һүн һаагдаһан түүхэтэй. Эндэ баһал эгээл түрүүшынхиеэ энгинүүдые машинаар һаадаг арга туршагдаа һэн.

Хандагайнууд адуу малай хэрэглэдэггүй уляаһа, боролжо, улаан бургааһа, нарһанай шэлбүүһэ эдидэг гээшэ. Тэдээндэ үбһэ сабшаһанай, дулаан дал, хашаа бариһанай үлүү. Хандагайнууд фермынгээ оршон тойрондо бэлшэдэг. Үдэртөө һаалгахаяа, дабһа долеохоео 3—5 дахин хотондоо ерэдэг заншалтай.

Манай республика дотор хандагайн фермэнүүдые эмхидхэхэ арга боломжонууд бии. Хаанаб гэхэдэ, Забайкалиин гүрэнэй национальна парк (Баргажанай район), музей-зоопарк (Дээдэ-Онгостой) ба уула хадануудтай Баунтын, Баргажанай, Захаамин-най, Ахын болон бусад районуудай госпромхоз, коопзверопромхозуудай хүтэлбэрилэгшэд, эдэбхитэд бодомжолжо үзөө һаа, һайн үрэ дүн туйлаха аргатай гэжэ һанагдана.

М. ГЫЛЫКОВ,
биолог, охотовед.

Дахяад дабтагдахагүйн тула

Өөһэд тухайгаа дуулгыт!

ГУЛАГ тухай ехэ юумэн бэшэгдэнхэй, бэшэгдэжэшье байдаг гээшэ ааб даа. Тингээшье һаань, Сталинай лагерьнуудай ямар нютагуудаар баригдаһыень үшөөл хүсэд һайнаар мэдэнэгүйбди. Хэдэн олон түрмэнүүд, лагерьна управленинүүд, лагерьна пунктнууд байгуулагдажа, сүлэгдэһэн хүнүүдые зобоохын ехээр зобооһон, тамалһан байха юм. Ямаршье гэм хээгүй аад, сүлэлгэдэ туулгагдаһан хүнүүдэй нэрэнүүдые дурдаха болоо һаамнай, барагдахаар бэшэ олон байха! Тэдэ ганса өөһэдыень сүлэхэһөө гадна бүхы бүлыень, түрэлхидыень хэһээдэг байгаа. Манай республикадашье имэрхүү газарнууд олон һэн. «Мемориалай» республиканска отделени лагерьнуудай байһан газарнуудай картануудые зохёожо эхилээ. Тиимэһээ газетын уншагшад манай отделенидэ туһалха байха гэжэ найдагдана. Имэ түрмэнүүд болон лагерьнуудта сүлэгдэһэн, тамын зоболон үзэһэн хүнүүдэй зариманиинь мүнөө амиды мэндэ байжа болохо гэжэ найданабди. Имэ хүнүүд маанадта хэды ехэ туһаламжа хүргэжэ шадахаб! Ямар газарта, городто гү, али поселогто имэ пунктнууд, лагерьнууд бии һэм гэжэ зүбөөр нэрлэхые оролдогты. Газарай нэрэ мэдэхэгүй һаа, түхэл шэнжыень нэрлэгты, почтын адрес заагты. Ямар лагериин отделенидэ, управленидэ хабаатай байгаабта гэжэ хэлэгты. Үшөө тиихэдэ имэ пункт гү, али лагерь хэзээ нээгдээ һэм? Хэды хүнүүд сүлэгдэһэн байгааб? Лагерьта ямар ажал хэдэг һэмтэ? Наһа бараһан хүнүүдые хаана хүдөөлүүлдэг һэмтэ?

Харин мүнөө өөһэдынгөө мэдэхэ юумэн тухай мэдээсэхэмнай. «Мемориалай» адресаар хэдэн олон анкетэнүүд эльгээгдэдэг. «Сүлэгдэһэн газарай нэрэ, болзор, лагериин номер» гэһэн хүсэнэг соо миин лэ зурлаа табигдадаг байна. Оройдоол хэдэхэн анкетэнүүд соо мэдээнүүд хүсэдөөр бэшэгдээ. Эгэшэ дүү Кубальскинууд 1887 ондо түрэһэн эхэ Мария Михайловна Кубальская тухайгаа анкетэдэ тэмдэглэлнүүдые хэхэдээ, дээрэ дурсагдагша хүсэнэг соо «Михайловка, Захаамин, Джидпаг» гэжэ бэшэнэ. Мария Михайловна 1937 ондо Хяагтын Кировэй нэрэмжэтэ артельдэ хүдэлжэ байхадаа баригдажа, 58-дахи статьягаар арбан жэлэй болзороор эрхэһээ хаһагдаһан байна. Москваһаа 19.4 ондо түрэһэн, Эрхүү хотодо багшанарай институдта һуража байхадаа баригдаһан Галина Николаевна Кидаева тухай анкетэдэ түрүүшээр Баянголдо, удаань Захаминай районой Холтосондо сүлэгдэһэн байгаа гэжэ тэмдэглэгдэнэ. Галина Николаевна вольфрамо молибденовэ шахтын механическа цехтэ хүдэлөө.

Заудинск-Наушки гэжэ түмэр харгын барилгада хүдэлхөөр сүлэгдэһэн хүнэй дурдалгануудые анхаралдатнай табинабди. Тэрэнэй басаганиинь эсэгэтэеэ уулзахаяа ошодог байһан тухайгаа бэшэнэ. Загарайһаа найман километрэй зайда (мүнөө тэндэ гахайн фермэ) монсо сонсо шулуугаар хушагдаһан харгы оршодог. Энэ харгы сүлэгдэһэн хүнүүд бариһан гэжэ мэдэжэ абаабди. Хурамшаһаа холо бэшэхэнэ түбхинэһэн Олзон гэжэ газарта, Ивалгын районой Оронго нютагай хажууда лагериин пунктнууд бии һэн гэжэ мэдээнүүд соо хэлэгдэнэ.

Өөһэд тухайгаа дуулгыт гэжэ гуйнабди!

ЭКСПЕДИЦИДЭ ТҮХЕЭРНЭБДИ

Буряадай АССР-тэ сүлэгдэһэн хүнүүд тухай мэдээнүүдые суглуулдаг хүнүүдэй нэгэнби. Холын хойто зүгэй болон Сибириин газар нютагуудаар хэды олон хүнүүд сүлэгдэһэн, тамын зоболон үзэһэн байнаб! Манай бүлэ мүн лэ Сибирь руу сүлэгдэжэ, тэндэ эсэгээ хүдөөлүүлхэ баатай болоо һэмди. Энэ жэлдэ танай нютаг руу ошожо, дүтынгөө хүнүүдэй хүүрнүүдые түрэһэн нютаг руунь асарха һанаатайбди. Хэрбээ тэдэнэй хүүрнүүдые олоогүй һаа, ямар бэ нэгэ тэмдэгүүдээр эли болгохо, онсолон тэмдэглэхэ хүсэл бии. Энээнһээ гадна түүхын хуудаһанда нэмэри болгон шэнэ мэдээнүүдые суглуулха һанаатайбди. Ямаршье гэм хээгүй аад, сүлэгдэһэн хүнүүд тухай, бүхы хохидогшод тухай мэдээнүүд бүхы хүнүүдэй анхаралда табигдаха еһотой. Сүлэгдэһэн хүнүүдэй зариманиинь Загарайн, Хориин районуудта, мүн Байгал шадар, Улаан-Үдэдэ ажаһуугаа. Загарайн райондо (Шулуутайн ЛПХ) наһа баража, тэндэ хүдөөлүүлэгдэһэн хүнүүдэй нэрэнүүдые элирүүлхэ шухала.

Лауренчикас Пятрас
1876—1948 он

Лукше (Лукшис) Юозас
1889—1949 он

Балчас Мотеюс
1949—1950?

Ручайте Грасильда
1902—1955 он

Рута
1950 он?

Тамошюнас Антанас
1897—1995 он

Мачененe Вероника
1876—1950 он

Юозпайтис Пятрас
1948 он

Энэ списогто бүхы хүнүүд оруулагдаагүй. Загарайн райондо хандахадамнай, харюу ерээгүй. Имэ списогтэй гранит плита хүүр дээрэ асаржа табиха гэжэ бэлдэнэбди. Тиимэһээ список соо нэмэлтэнүүдшье оруулагдажа магадгүй.

ЛУКШЕ ИОНАС.

ГАЛУУТА НУУРАЙ ХАЖУУДА... ...ГУЛАГ

Түмэр замай станци болохо Заудинскһаа холо бэшэхэнэ «Заудинск—Наушки» гэжэ түмэр харгы барилгын лагерьна управлени оршоно... Энэ харгы гушаад онуудта сүлэгдэһэн хүнүүдэй хүсөөр баригдаһан байха юм. Хахад километрэй зайда сүлэгдэһэн хүнүүдые нишэ тиишэнь тараадаг пункт бии һэн. 1200 хүнүүд товарна вагонуудаар Смоленск хотоһоо эндэ асарагдаһан байнабди. Нэгэ вагон соо аяар 32 хүн багтажа ерээгшэ һэн. 1938 оной мартын тэн багта Заудинск хүрэжэ ерээ һэмди гэжэ һанадагби. 200х200 метр талмайе шабын түмэрөөр тойруулжа, булан бүхэндэнь үндэр гэшхүүртэй харуулнуудые табиба. 7х21 метр хэмжээнэй майхангууд татагдажа, тэдээн соо хэдэн олоороо байдаг болоо һэмди. Нойтон хабтагайнуудаар хоер дабхар наарнууд түхеэрэгдээ... Хоер томо түмэр пээшэн нойтон түлеэгээр дулаасуулха гээшэ бэлэн бэшэ һэн...

Гадна долоон хоног соо нэгэ дахин ороной элдэб городуудһаа 40—50 вагоноор хэдэн олон сүлэгдэһэн хүнүүд эльгээгдэжэл байха... Пунктда тэдэниие илгажа, 300—600-гаадаар нишэ тиишэнь эльгээдэг һэн. Үхэр мал тууһандал адляар мореор намнажа, тэдэниие лагерьна пунктнуудтэ (колонинууд гэжэ нэрлэгдэдэг байгаа) асарха. Колони бүхэн өөрын тусхай номертой һэн. Баригдажа байһан түмэр замай хоер хажуугаар имэ пунктнууд хэды олон байгааб!

300 хүнһөө бүридэһэн манай колонные ябагаар Галуута-Нуурай станци тууга. Гурбадахи үдэртөө ехээр эсэшэнхэйнүүд тэндэ хүрэжэ ерээ һэмди. Хооһон дасан соо, мүн ондоошье гэрнүүд соо маанадые байлгаба.

Хоер үдэрэй туршада маанадые 30—30-аар бүридхэжэ, ажал хүүлүүлбэгүй. Гурбадахи үдэртөө поселогһоо 2—3 километрэй саада тээ оршоһон хадын хормойдо туужа абаашаба. Монсогор модо бэлдэжэ, мүшэрнүүдыень нэгэ газарта обоолхо даабари абабабди. Хүн бүхэн кубометр модо нэгэ үдэрэй туршада бэлдэхэ еһотой һэн. Хэрбээ энэ нормоео 100 процент дүүргэбэл, 700 грамм хара хилээмэ, үдэрэй гурба дахин эдеэлхэ зүбшөөл абахаш.

Табадахи үдэрынь маанадые банида абаашаа. Хубсаһыемнай абажа, орондонь лагерьна хубсаһа үгөө һэн. Харин гутал олон хүндэ хүртөөгүй. Колонидо хуушан одеялонуудые маанадта шэдээ. Дэрын орондо өөһэдынгөө хубсаһа хэхэ баатай болодог һэмди.

Начальник Шадринһаа бэшэниинь сүлэгдэһэн хүнүүдэй дундаһаа шэлэгдэһэн ажалшад байгаа. Начальнигай туһалагша, эмшэлэгшэ, нарядчик, парикмахер, тогоошон, хилээмэ зүһэгшэ, санитар, прораб, тэрэнэй туһалагша, бухгалтернууд, тоологшод, экономистнууд, десятнигууд (мүнөөнэйхеэр мастер) гэхэ мэтэ ажалтайшуул олон һэн.

Энэ колони Тамчиин хирпиисын заводой захада шухала хэрэгтэй объектнүүдые барижа захалба. 1938 оной хабар барилга дүүрээ һэн. Завод улаан хирпиисэ гаргажа захалаа. Хүнүүд хоер халаанаар (нэгэ халаан 10—11 часай туршада үргэлжэлдэг байгаа) амаралтын үдэр гэжэ мэдэнгүйгөөр хүдэлхэ. Хоер агрегат сүүдхын туршада 80—100 мянган улаан хирпиисэ гаргаха түсэбтэй байха...

Заводой баригдажа дүүрэхэдэ, эрэшүүлэй орондо олон эхэнэрнүүд ажалда абтаа. Жабар хүйтэнэй бууже ерэхэдэ, хирпиисэ гаргагдахаяа болижо, бүхы эхэнэрнүүд Тамчидахи эхэнэрнүүдэй тусхай колонидо асарагдаһан байна.

1939 оной намар Галуута-Нуурай станцида Заудинскһаа товарна поезднууд забда залигүй сужа эхилбэ. Тэдээндэ улаан хирпиисэ ашагдажа, хайшаашьеб абаашагдадаг һэн. Шатаагдаһан улаан хирпиисэ заводһоо үдэр бүхэндэ автомашинануудаар Селенгинск абаашагдадаг болобо.

Шатаһан хирпиисэ халуун пээшэн сооһоо гаргаха гээшэ бэлэн бэшэ һэн. Метр утатайгаар гер хюреэгээр түлеэ тайрадаг, өөһэдөө бэлдэдэг байгаабди. Пээшэн руу имэ томо түлеэ гараараа хэхэ гээшэ хэды хүшэр һэн бэ!

Колониһоо мэнэ мэнэ болоод лэ 20—25 хүнүүдые абажа, ондоо колонинуудта эльгээхэ. Тэдэнэй орондо шэнэ хүнүүд ерэдэг байгаа. Нэгэтэ үглөөгүүр бригадануудые тараалган дээрэ наряд табигша шанга гэгшээр иигэжэ хашхарба: «Бухгалтернууд болон счетоводууд, алхам урагшаа гарагты!» 12 хүнэй урагшаа гарахада, юумэ бэшэхэт гэжэ тэдэнэртэ захирһан аад, проходнойн саана гаргажа, салир барюулжа, газар малтуулаа. Иигэжэл хүнүүдые доромжолдог һэн.

Дүрбэн сүүдхын үнгэрһэн хойно наряд табидаг Сашка (Вязьмадахи тоһоной заводто хүдэлдэг байхадаа тоһо хулууһанайнгаа түлөө сүлэгдэһэн) намда иигэжэ хэлэбэ: «Гамасков, мүнөөдэр ажалдаа бү ошо, проходнойн хажууда намайе хүлеэгээрэй». Тэндэ зогсожо байтарни Сашка ерэжэ, намайе дахуулаад ГУЛАГ-һаа ерэһэн начальнигта абаашаба. Сэрэгэй хубсаһа үмдэһэн нюргаар набтар тэрэ хүн хаана хүдэлһэмши, ямар һургуули һудартайбши, юунэй түлөө сүлэгдөөбши гэхэ мэтээр асуудалнуудые дээрэ дээрэһээнь һурашаба. Инженер мэргэжэлтэй тэрэ набтархан хүн намда хэдэн зурагуудые харуулжа, схемэнүүдээр зузаан саарһан дээрэ тон адляар буулгаха даабари үгэбэ. Тэрээнһээ хойшо сүг хүдэлдэг болоо һэмди.

Дасанай нэгэ гэртэ конторо түхеэрэгдэжэ, арбаад хоногой туршада тэндэ хүдэлхэ баатай болоо һэм. Удаань десятнигаар, ОТК-гай шалгагшаар, прорабай туһалагшаар хүдэлжэ үзөөб.

1939 оной ноябрь һара хүрэтэр элдэб ажал хэжэ, удаань штабай колонидо эльгээгдэжэ, лагериин хоердохи отделениин үйлэдбэриин таһагта ажалладаг болобоб. Энэ отделени Тамчи поселогой дэбисхэр дээрэ оршонги һэн. Поселогые тойроод барилгын хэдэн колоннонууд байгуулагдаа. Колониинхид түмэр зам бариха газар бэлдэжэ, үдэр һүнигүй ажалладаг байгаа.

52-дохи колониин хажууда хоердохи дасан түбхинэнхэй һэн. Тэндэ автотранспортна ашаанай колонно байдаг болобо. Поселок болон хирпиисын заводые колонныи ажалшад хангадаг байгаа. Харин гурбадахи дасанда лагерьна лазарет түбхинэбэ. Тэндэ ямаршье сагта үбшэнтэд олон байдаг һэн. 1939 оной зун би ехээр үбдэжэ, хоер долоон хоногой туршада тэндэ хэбтээб. Хирпиисын заводто агрегадуудые намтай сүг хабсаргаһан механик Гончаров намайе хүл дээрэмни бодхоогоо гэжэ хэлэхэ байнаб. Ганса араг яһан болотороо турашаһан хүнүүд нилээд олон һэн. Үдэр бүхэндэ хэдэн хүнүүд наһа бараха... Үглөөгүүр газаашаа гарахадашни үхэһэн хүнүүдые үргэбшэ дээрэ хээд, саашань абаашажа ябаха. Лазаредһээ гарахадаа, хүнүүдые хүдөөлүүлдэг ажалтай 40—45 наһанай хүнтэй хөөрэлдөө һэм. Һайнаар эдеэлүүлдэг байхабди гэжэ хэлэхэдэнь, энэ ажал хэхэеэ зүбшөөлөө үгөө һэмби гэжэ тэрэ шираг бэетэй хүн хэлээ... Лазаредһээ хахад километрэй зайда нүхэнүүдые малтажа, үхэһэн хүнүүдые хүдөө табидаг байгаа. Хуурсагуудые хэжэ үрдеэгүй һаа, миин лэ хубсаһатайнь табижархиха...

1940 оной май хүрэтэр хоердохи отделенидэ хүдэлжэ, удаань Заудинскдахи штабай колонидо, сентябрь һараһаа лагериин управленидэ диспетчерээр хүдэлөөб. Ноябрь һарада намайе хэдэн хүнүүдтэй хамта Котлас-Воркута гэжэ түмэр замай барилгада тууһан байна.

А. ГАМАСКОВ.

Хани нүхэдэй дүхэриг

Хүүгэдэй монгол угсаата уран зохеолшодой конференциие угтуулан

ДУГУЙЛАН ГЭЖЭ ЮУН БЭ?

«Дугуйлан» болбол монгол зоной хуушанай үгэ мүн. Тэрэниие монгол хэлэнэй тобшо тайлбариин толидо «хамтын хэшээл хэхээр нэгэдэһэн хүнүүдэй бүлгэм» гэжэ бэшээтэй. Гэбэшье дугуйлан гэһэн хуушанай үгэ мүнөөшье сагта удаха унгияа алдаагүй, аха дүү ороной аймаг бүхэндэ тоонэй суглардаг уран зохеолой бүлгэмүүд тиигэжэ нэрлэгдэнэ гээшэ. Энэ манай дугуйлан хадаа уласхоорондын конференци — монгол үндэһэтэнэй хүүгэдэй уран зохеолой түүхэ домогто түрүүшын хуралдаан болоно. Тус конференци СССР-эй болон МНР-эй Уран зохеолшодой холбоонуудай хоорондо баталһан түсэбэй еһоор, мүнөө, байгша морин жэлдэ, монгол арадай хубисхалай болоһоор 69 жэлэй ойн найрай үедэ — июлиин 9—15-да Буряад ороной ниислэл Улаан-Үдэ хотодо эхилээд, июлиин 16—23-да Монголой ниислэл Улаан-Баатар хотодо түгэсэхэ юм. Тэрээндэ Москвагай түбэй «Хүүгэдэй литература», Буряадай хүүгэдэй «Хараасгай», Хальмагай хүүгэдэй «Байир», Монголой хүүгэдэй «Оюун түлхюур», Үбэр-Монголой хүүгэдэй «Цоморлиг» журналнуудай редколлегиин түлөөлэгшэд хабаадаха юм. Манай совет делегацида «Хүүгэдэй литературын» ахамад редакторай орлогшо И. Нагаев (делегациие толгойлогшо), тус журналай редколлегиин гэшүүн, Украинын хүүгэдэй поэт Б. Чалый, Буряадай «Хараасгайн» ахамад редактор Ц. Жимбиев, хүүгэдэй уран зохеолшод Ц. Дондогой, Э. Дугаров, хальмагай «Байирай» ахамад редактор Н. Санджиев гэгшэд оролсоно. Монголой делегаци хадаа хүүгэдэй уран зохеолшод: С. Надмид (делегациие толгойлогшо), профессор П. Хоолоо, Д. Даваа-Нима, Д. Оюун-Бадрах, «Оюун түлхюурэй» ахамад редактор С. Дан-Аажав гэгшэдһээ бүридэнэ. Үбэр-Монголой делегациин бүридэлдэ «Цоморлигой» ахамад редактор Уула, уран зохеолшо Хасбарс (делегациие толгойлогшо) гэгшэд ороно. Гурбан гүрэнэй түлөөлэгшэд монгол гарбалай, нэгэ хэлэтэй зоной хүүгэдэй уран зохеолшод аһан түрүүнэй аха дүүгэй дүхэригтэ зэргэлэн һуухань гээшэ. Монголшуудай хүүгэдэй уран зохеолшод ами наһанайнгаа хүсэлые бэелүүлэн, өөһэдтэнь адли ажалтай анда нүхэдтэеэ уулзахадаа, зүбшэхэ юумэниинь зүгеэргүй ехэ бэзэ даа. Түбхын түрүүндэ бидэнэр хүүгэдэй уран зохеол: арадай аман үгэ, үльгэр домог, үгүүлэл, зүжэг тухай һанал бодолоо хубаалдаха байхабди. Удаань бэе бэеынгээ номуудтай танилсаха һайн һайхан зохеолнуудаа оршуулха, түрэл хэлэн дээрээ толилхо асуудалнуудые шиидхэхэ болонобди. Аха дүү литературануудай түлөөлэгшэнэрэй хэһэн элидхэл, дуредхал, һанамжануудай тэдэ суглаан дээрэшье, телевизорээр, радиогоор шье, газетэ, журналдашье дэлгэрэнгыгээр нэбтэрүүлэгдэхэ байһаниинь дамжаггүй. Манай «Хараасгай» журналайхид өөһэдынгөө һанаанда горитойхон юумэ бүтээжэ байһан зон хадаа журналайнгаа гурбадахи номерые Монголой хүүгэдэй уран зохеолшодой, уран зураашадай, хүгжэм найруулагшадай хүсөөр гаргаһанаа, түрэлхи хэлээрнь хэблэгдэһэн дэбтэрнүүдые делегаци бүхэндэ бэлэглэхэ хүсэлтэйбди. Гадна бидэнэр гэрэй ээзэд байһан тула холоһоо бууһан хүндэтэ айлшадаа эгээл дээдын хэмжээндэ угтаха хүсэлтэй түхеэрнэбди. Гэхэтэй хамта энэ ехэ суглаан ганса манай редакцида хабаатай бэшэ, манай республикын соел болбосоролой хэрэг мүн. Гадна бүхы буряад зоной нэрэ түрын хэрэг болоно гэбэл зүйтэй байха еһотой. Ушар иимэһээ манай Буряадай түлөөлэгшэд аха дүү монгол арадайнгаа хүүгэдэй уран зохеолшодой түрүүшын Дугуйлан — конференциие түүхэтэ ажал ябуулга шэнгеэр хүлеэн абана. Тус конференци Горькиин нэрэмжэтэ республиканска библиотекын ехэ зал соо зарлагдаха. Түбэй номой магазинда нээгдэхэ монгол номой декадые амаршалха, литературна, байгаалиин, этнографическа музейнүүдтэй танилсаха юм. Баһа хүдөө гараха хэрэгтэй, эндэ хүршэ байдаг Ивалгын аймаг хүрэжэ, Буддын шажанай дасанда, Гильбэрын совхозой хонишодто, нэгэдэхи интернат һургуулиин пионернүүдэй лагерьта айлшалха юм. Хэжэнгын аймагай Эдэрмэг тосхондо буряад уран зохеолой үндэһэ һуури табигшадай нэгэн болохо Хоца Намсараевай музей хараха, баһа Хөөрхэ нютагта Социалис Ажалай Герой, РСФСР-эй һургуулиин габьяата багша, Буряадай арадай уран зохеолшо Цокто Номтоевой түрэһөөр наян наһанай найрта хабаадаха уряалтай. Эгээл һүүлдэ эхэ нютагаймнай шэмэг болохо газар дайда зорижо, Сэлэнгэ мүрэниие тусхай катерaap уруудан, алтан дэлхэйдэ алдаршаһан Байгал далайдаа һүгэдэжэ ерэхэ байха.

Дугуйланай түгэсхэлэй суглаан дээрэ тус конференциин хэһэн ажал хэрэгэй дүн гаргагдаха еһотой. Тиигээд Дугуйланиие саг үргэлжэ хүтэлбэрилэн байха тусхай эмхи тогтоогдобол зохихо һэн. Энэ конференциие заншалта болгон, тэрэниие жэл бүхэндэ үнгэргэжэ, гурбан гүрэнэй хото городуудта ээлжэлэн суглараха түсэб баталагдабал эрхим байгаа. Тэрэшэлэн монгол үндэһэтэнэй хүүгэдэй уран зохеолшодой творческо хани барисаае улам бүри хүгжөөхэ; хүүгэдэй журналнуудай саашанхи холбоое үргэдхэн, литературна хуудаһануудые андалдан гаргажа байхаһаа гадна, номернуудаа сүмөөрь түрэл арадайнгаа хэлэн дээрэ толилдог болохо хэрэгые дэмжэхэ; хүүгэдэй ансамблиин гастрольнуудые, зурагай выставкануудые, спортивна мүрысөөнүүдые болон бусад хүмүүжэлгын хэрэгтэ туһатай ажал ябуулгануудые хүтэлхэ, зарим нэгэ журналай үүсхэлээр хүүгэдэй ажабайдалда аша туһатай кооператив-ажахын тогтоогдобол, тэрээндэ аха дүү арад зоной журналнууд хамжан орожо, уласхоорондын хэмжээндэ хүргэжэ болоно...

Мүнөө жэл монгол арад зоной соелой түүхэдэ гайхамшагта ойнууд тэмдэглэгдэхэ юм. ЮНЕСКО-гэй тогтоолоор монголшуудай агуу ехэ уран зохеол болохо «Монголой нигууца тобчиянай» найруулагдаһаар 750 жэлэй ойн баярые найрлахаар түхеэрэгдэнэ. Мүн баһа хальмаг арадай «Джангар» эпос-үльгэрэй 550 жэлэй ойн найр болохо дүтэлөө. Буряадай хуушанай домог бэшэлгэнүүдэй нэгэн «Баргажанай хуушанай домог бэшэлгэдэ» зорюулһан суглаан зарлагдаад байна.

Монгол угсаатанай хүүгэдэй уран зохеолшодой тус уулзалга энэ талаар түрүүшын ажал ябуулга болоно гэжэ эндэ хэлээ һэмди. Тиимэһээ саашадаа бусадшье зохеохы ажалтан хоорондоо нягта холбоо барисаа тогтоожо, нэгэ түрэлтэй арадуудай соелые улам дүтэ болгохо талаар хэмжээнүүдые абаха ёабза гэжэ найдаха байнабди.

Юуб гэхэдэ, урдань бидэнэрэй хоорондохи харилсаа холбоон саг үргэлжын хэлбэригүй, хэрэг бүтээхы шэнжэгүй байгаа ха юм. Харин мүнөө бидэнэр хирэ болоод лэ сугларжа, саашадаа хайшаагаар ажаллаха байһан тухайгаа зүбшэн хэлсэжэ, дүй дүршэлөөрөө хубаалдажа байхабди. Энэ хадаа иимэ уулзалгануудай гол удхань болохо зэргэтэй. Иигэжэ манай арадууд бэе бэе тухайгаа улам һайн мэдэсэтэй болохо байна.

За, олон жэлнүүд соо, ерээдүйн һайхан сагта, мүнхын үедэ дугуйлан дээрэ уулзажа байхамнай болтогой!

Цыден-Жаб ЖИМБИЕВ, «Дугуйлан» — конференциин эмхидхэлэй комитедэй түрүүлэгшэ, «Хараасгай» журналай ахамад редактор, Буряадай арадай уран зохеолшо.

Хүүгэдэй украин зохеолшо Богдан Чалый олон тоото номуудай автор юм. «Хаанашье нүхэдтэйбди», «Эбтэй ажал», «Бидэ ба бидэнэй нүхэд тухай», «һайн нэрэнүүд», «Зуун хүүгэдые урнаб» гэһэн номуудһаа гадна бэшэшье номуудые гаргаһан.

Б. Чалый Н. Островскиин нэрэмжэтэ украин комсомолой лауреат, Г-Х. Андерсенэй Уласхоорондын Хүндэлэлэй дипломоор шагнагдаһан.

ШЭНЭ ГЭР

Хирпиисэ шабарһаа эхилээд,
Хуу барилгада хэрэгтэй.
Машина, машинаар тээгээд,
Модо шулуу асаранхай.
Саб-сал—һүхэ сабшана,
Жиг-жиг!—хюрөө жииганана.
Манай колхоз мандаа
Мантан байшан барина даа.
Хайшань хэлтэйб энээхэнээ,—
Хуушан жаахан гэрхэнээ?
һанаамгай хүбүүн хашхарба:
—һанааб, музейдэ үгэел!—гэбэ.
Хүнүүд хараад тухайлхал:
«Жэлһээ жэлдэ һайжарнабди».
Харин хүгшөөмнай болокол
Жаахан гэрэйнгээ экскурсовод.
Шэнэ гэртээ һаяар зөөхэбди,
Энэ жаахан гэрээ орхихобди.
Нарһан тужын ойрохоно,
Шэнхинүүр голой эрьедэхэнэ,
Наран тээшэ үүдэтэй
Шэнэ гэрнай бодоно.

УРЫН ГОРХОН

Мүльһэ саһан хайлана.
Мүн үдэршье нэмэнэ.
Үйлсөөр урдан уры дуудаа:
—Гүйгөөд намайе күсэл даа!
Халин күхюу шаава:
—Холын коло зорива,
Хүсөөд үзэл даа намайе,
Хани минии Тимко.
Тэрэнэй хойноһоо шардайса
Тимофей халтиран харайба:
—Ши үйлсөөр бү урдыш,
Шабар шабха болгохош.
Хүнүүд ябажа ядахал,
Хүлөө муухай болгохол.
Намда юуштэб,—гэжэ
Наздан шууяна уры.
—Түргэлэгты, үхибүүд,—гэжэ
Тимофей хашхарба дары.
Үүдэ үрхэ нээгдэбэ.
Үхибүүд гүйлдэн ерэбэ.
Хүрээ хүлдүүр баринхай,
Хирпиисэ шулуу абанхай.
Хорин гар үрдилдэн,
Хаалта бариба түргэхэн.
Урышье хадууржа,
Урда жалга рүү урдаба.
Үйлсөөр ябаһан зоной
Үмдэ гутал зууранагүй.
Шабар шабха тэдэнэй
Хүл доро нилдайнагүй.

Э. ДУГАРОВ оршуулба.

* * *

Николай Санджиев —хальмагай залуу уран зохеолшо. Үхибүүдтэ зорюулһан зохеолнуудынь хүүгэдэй журналнуудта гарадаг. Манай «Хараасгай» журналдаш гарадаг байна.

Н. Санджиев 1989 ондо эмхидхэгдэһэн хүүгэдэй «Баяр» журналай ахамад редактораар эхин үдэрһөөнь хүдэлжэ ябана.

МИНИИ ЭЖЫ

Мүнөөдэр баярай үдэр,
Мүнөөдэр тэнгэри үндэр.
Энэ һайхан дэбтэр
Эжыдээ бэлэглэхэб.
Минии эжы энхэргэн,
Минии эжы илдамхан.
Бэрээн зондоо хүндэтэй,
Багшынгаа ажалда дуратай.
Би эжыгээ дууряахаб,
Би багша болохоб.
Баатар, Миша, Болходые
Бэшүүлжэ, уншуулжа һургахаб.

ХИРЭЭ

Хирээ, хирээ хээгүүрээ,
Хирэйн хүлынь бээрүүхэй.
—Хирээ гэжэ хээзээ
Хэн шамай нэрлээб?
—Хээрэ хоноод,
Боори дэрлээд,
Хар-р, хар-р хаагалдагтам,
Бар-дам ходол ябадагтам,
Хирээ гэжэ сэсээр
Хүнүүд анханай нэрлээ.

Л. ТАПХАЕВ хальмагһаа буряадшалба.

* * *

Хүүгэдэй зохеолшо Жамбын Дашдондог 1941 ондо Булган аймагай Бүрэнхангай нютагта түрэһэн. Булган аймагай дунда һургуули 1958 ондо, дээдэ һургуули 1963 ондо амжалтатай һайнаар дүүргэээ. һургуулида һуража байхаһаа шүлэг бэшэжэ эхилээ. «Аргатай хүбүүн» гэжэ түрүүшынгээ номоор бишыхан уншагшадтаа мэдээжэ болоо һэн. Тэрээнһээ хойшо «Жолоошон» (1960 он), «Хоёр гарай гурбан бээлэй» (1964 он), «Хүхюун шүлэгүүд» (1965 он), «һолонго» (1966 он), «Аба, эжы, би» (1969 он) болон бэшэшье олон номуудые хэблүүлһэн байна. Номуудынь ород хэлэн дээрэ, бэшэшье арадуудай хэлэн дээрэ гараа.

АЙРАГ

Эһээһэн айраг
Эшхэрэн шууяна.
Шэнэхэн айраг
Шэбэнэн шиигана.
Хүхүүр соохоноо
Хөөһэтэн шууяна.
Ундаа харяахадам
Уралым шэмшэрүүлнэ.
Айраг Ара хүндын
Агшуун ногооной
Адуун тэндэһээ ерээ юм.
Аргагүй үег байна даа.

ТОМО ГАР

Гар,
Гар
Гэрһээ томо.
Гэр,
Гэр
Гарһаа бага.
—Гар яагаад
Гэрһээ томо болоо юм?
Гэр яагаад
Гарһаа бага болоо юм?
—Гараа нюдэндээ ойртуулаад,
Гэрээ хараад үзэл даа!
Гар.
Гар
Мориһоо томо.
Морин,
Морин
Гарһаа бага.
—Гар яагаад
Мориһоо томо болоо юм?
Морин яагаад
Гарһаа бага болоо юм?
—Гараа нюдэндээ ойртуулаад
Мороо хараад үзэл даа!
Гар,
Гар
Наранһаа томо.
Наран,
Наран
Гарһаа бага.
—Гар яагаад
Наранһаа томо болоо юм?
Наран яагаад
гарһаа бага болоо юм?
—Гараа нюдэндээ ойртуулаад
Нараа хараад үзэл даа!

Д. ДАВААНЯМ

ЗУРГААН ҺАРЫН НЭГЭН

Мүнөөдэр—
Хүсэн, хүсэн хүлеэхэ
хүүгэд бидэнэй баяр,
үдэн, үдэн хүлеэхэ
үлгытэй дүүгэй баяр,
улас, улас мандаха
улаан сэнхир далбаа,
алас, алас хандаха
анда нүхэдэй золгоо,
баясан, баясан энеэхэ
багашууд бидэнэй баяр
уяран, уяран энеэхэ
угтаха ерээдүйн баяр,
ярс, ярс шулуун
ирагуу һайхан алхам
эгсэ, эгсэ халуун
эльгэн нүхэдэй хэлхеэн!
Мүнөөдэр—
Дайн дажар хүсөөгүй
далай сэдьхэлэй хоёр,
дайсан, дайсан хэрэггүй—
даяар хүүгэдэй баяр,
хөөрэн, хөөрэн тэгүүлхэ
хүнгэн. Мүнгэн бүмбэрсэг,
өөдөө, өөдөө тэгүүлхэ
үнгын, үнгын бүмбэрсэг,
энхы, энхы хүсэгшэ
энэл бидэнэй баяр,
эбы, эбы хүсэгшэ
нарьяа, зугаа сэнгэлгэй
зургаан һарын нэгэн
намжаа дэлхэй шэнэдхэхэ
зунай һарын эхин.

Р. Шоймарданов оршуулба.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

Африкан БАЛЬБУРОВ

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь 22-26-дахи номернуудта).

Нэгэ үедэ манай эндэ кукурузэ тухай хөөрэлдөөнэй гарахадань, кукурузэ тариха еһотой гэжэ гайхалтай үсэд нэгэрүүгээр баалахадань, газетэнүүдэй бэшэхэдэнь, радиогоор, партиина комитедүүдэй пленумууд, дээдын болон нютагай Соведүүдэй сесси дээрэ хэлэхэдэнь, би киюшкые һанаандаа оруулаа һэм. Манай энэ шэрүүн уларилтай газарта нютагжаһан энэ киюшкэдэ анхаралаа хандуулхадамнай яаха юм? Би тиихэ үедэ «Бурят-Монгольская правда» газетэдэ хүдөө ажахын таһагые даагшын орлогшоор хүдэлмэрилжэ байгааб. Нэрээшье ешмээнтэй нэгэ адли түргэн эдеэшэжэ буурсагладаг энэ гайхалта кукурузые тарижа ургуулдаг болоо һаамнай яаха юм? Энэмнай гайхалтай һонин юумэн ха юм! Тиигээд лэ бидэнэр киюшкэ тухай бэшэхыень редакциингаа хүдэлмэришэнние Бэсүүр эльгээгээ һэмди. Үнэхөөр минии һанаашалһандал ехэ хэмжээнэй хөөрэлдөөн газетэдэ болобогүй, нэгэ багахан лэ статья хэблэгдээ һэн. Тиихэдэ манай газетын хүдэлмэришэн Бэсүүрһээ нэгэ туулмаг киюшкын үрэһэ асараа бэлэй.

Уданшьегүй газетымнай хүдэлмэришэн ондоо тээшээ ябашоо һэн. Зүгөөр киюшкэ тухай би ходо бододог байгааб. Мүнөөшье тэрэ киюшкэ минии толгойһоо гарадаггүй. Нэгэтэ би хани нүхэд эрдэмтэ агрономуудта энэ гайхалтай кукурузэ тухай хөөрэбэб гээшэб. Тэдэмни киюшкын үрэһэ олохо аргагүй гээшэ гү гэжэ намда хандаба гээшэ. Тиихэдэнь лэ би газетынгээ хүдэлмэришэнние һанаандаа оруулбаб. Тэрэнэй хайшаа ошоһые һурагшалаад, Галуута-Нуурта байдагыень мэдэжэ абаа һэм. Тэрэ хүүгэдэй техническэ станциин крупок хүтэлдэг байгаа. Үнэхөөрөө тэрэ газетымнай хүдэлмэришэн киюшкынгөө үрэһэ хаягүй байжа, эрдэмтэдтэ үгэхэ болоо һэн.

Тэрэ хэрэгээр Галуута-Нуур ошоходоо, намайе ехээр урмашуулан баясуулһан нэгэ хүнтэй уулзаа бэлэйб. Тэрэ хэн бэ гэхэдэ, шахтернуудай бригадир Социалис Ажалай Герой Сэлэнгын буряад Гармажап Тучинов мүн болоно. Энэ хүнэй нимэ үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэһэн ушарынь гайхалтай бэшэ юм ааб даа. Манай Буряад орондо колхоз, совхозуудһаа, завод, фабрикануудһаа, эрдэмтэдэй дундаһаа ажалай баатарнууд болоһон хүнүүд олон ха юм. Зүгөөр Гармажап Тучинов намайе тон ондоо шэнжээрээ гайхуулаа һэн.

Аали номгон үбэлэй үдэшэ байгаа. Хүбэн саһан бадхан ороно. Хотын гудамжанууд сагаан саһан хүшэгэдэ хушагдан, айхабтар һайханаар харагдана. Бүдэхэр харагдажа байһан гэрнүүд, үйлсэдэ ябаһан хүнүүд, сэн-бун болоһон модод, хажуугаарнай үнгэрһэн автомашинанууд булта нэгэ жэгтэй һонеор, ямар бэ дээ нэгэ үүлэн шэнгеэр үзэгдэхэ юм. Үйлсэдэ носожо байһан дэнгүүдые харахада, илангаяа энеэдэтэй бэлэй.

Би хани нүхэртэеэ Тучиновайда ошожо ябаа һэмди. Хани нүхэрни тиихэдэ Галуута-Нуурай шулуу нүүрһэнэй управлениин ОРС-ын директорээр хүдэлмэрилдэг байгаа. Харгыдаа тэрэмни шулуу нүүрһэнэй управлениин хэрэг ажал тухай, өөрынгөө түсэб болон бэрхэшээл тухай хөөрэбэ. Хани нүхэрэйнгөө хөөрөөе оройдоо һонирхонгүй шагнажа ябаһанаа гэнтэ мэдэбэб. Юуб гэхэдэ, би өөр тухайнь бодожо ябаа ха юмбиб. Тэрэмни хореод оной комсомол юм. Комсомолой, партиина, совет хүтэлбэрилхы хүдэлмэридэ ябаа. Партиина райкомой нэгэдэхи секретаряаршье хүдэлмэрилээ. Республикын худалдаа наймаанай министршье байгаа. Ажал хүдэлмэридөө амжалташье түйладаг һэн, мүн эндүү алдуушье, бэрхэшээлшье ушардаг байгаа. Элдэб юумэн лэ болодог һэн даа. Харин мүнөө ОРС-ые хүтэлбэрилнэ. Тушаалаар бага ажалда ороо гээшэ гү? Тиигээл даа. Теэд хани нүхэрэймни шэг шарайда, хөөрэхэ маягтань уруугаа ороһонойнгоо түлөө аягүйрхэһэн гү, али бусад хүнүүдтэ дураа гутаһан шэнжэ гэжэ халтараашье үгы. Бодото дүй дүршэлэйнгөө зэргээр, ажабайдалайнгаа, һургуулиингаа хирээр ондоо дээшээ хүдэлмэридэ орохо байгаал даа гэжэ хүнэй һанахаар, энэ ажалдаа тэрэ таараагүй, хүндэ байна гэжэ хүнэй ойлгохоор тиимэ ямаршье тэмдэг гэжэ хани нүхэрэйм бэеэ абажа ябаха ябадалда үзэгдэнэгүй. Энэ һайн гээшэ гү, али муу гү? Энээнһээ уламжалан, би ондоо юумэ бодожо эхилнэб. Үнинэй толгойдом ородог нэгэ бодол бии юм. Тэрэмнии юуб гэхэдэ, партиина ахамад хүдэлмэрилэгшэд нэгэ айхабтар һайн талатай юм. Тэдэнэр даажа абаһан хүдэлмэридөө дурагүйдэдэггүй, ондоо хүдэлмэри хээ һаам һонин, дээрэ гэжэ шэлэдэггүй, харин үнэн сэхээр, бүхы сэдьхэлээрээ оролдон, тэрэ хүдэлмэреэ ябуулдаг, тус ажалые шэлэжэ абаа бэшэб, тус хүдэлмэри намда үгтөө, партиин үмэнэһөө даалгагдаа, мүнөө сагта ондоо ажалда бэшэ, харин эгээл энэ хүдэлмэридэ хэрэгтэйб, туһатайб гэжэ ойлгодог байгаа.

Партиина ахамад хүдэлмэрилэгшэд хамаг ухаан бодолоо ондоо ямаршье ажалда бэшэ, харин энэл даажа абаһан хүдэлмэридөө зорюулдаг, бэлиг шадабаряа, хүсэ шадалаа эгээл энэ хүдэлмэреэ бэелүүлхэ хэрэгтэ элсүүлдэг һэн, бэшэ ондоо юумэ тэдэнэр бододоггүй бэлэй. Игэжэ тэдэ коммунистнууд бэеэ хүмүүжүүлэнхэй юм. Ажалдаа хандаха нимэ хандалга тэдээнһээ нэн түрүүн эригдэдэг байгаа. Хүдэлмэридөө инмээр хандаха шэнжэ хадаа коммунист бүхэнэй гол шадабари, тэрэнэй партиина шанар гээшэ гэжэ тоологдодог бэлэй. Энээниие муу хүмүүжэл гэжэ хэлэжэ шадахагүй байнаб. Партиина эмхинүүд нимэ үнэн сэхэ коммунистнуудые эгээн харюусалгатай хэрэг хэхыень эльгээдэг һэн. «Партиин хаанашье эльгээгээ һаа...»—гэһэн үгэнүүд ехэл хүндэтэй үгэнүүд байгаа даа.

Гармажап Тучинов дунда зэргын бэетэй, туранхайшаг, гэбэшье шүрбэһэлиг хүн байба. Тухайлхада, ехэл зоригтой хүн хэбэртэй. Томоотой эрэ хүнэй энеэбхилдэгтэл, урин зохидоор миһэрнэ. Энэнь хатуу зоригтой хүнэй онсо шэнжэ юм. Гармажап Тучинов түхэреэн хара нюдэтэй, хүниие уриханаар, хурсаар сэхэ шэртэнэ. Гараараа зангажа, хүндэмүүшэ хүнэй зангаар манийе столдо уриба. Би тон анхаралтайгаар —бүри шудалангяаршье гэхэдэ болохо — гэрэй эзэниие, байра байдалыень адаглан харанаб. Сэлэнгын аймагта хүдэлмэрилжэ байһан урдын колхозник гэжэ гэрэй эзэниие һануулхаар юумэн огто үгы. Тиихэдэ тэрэниие инженершье, ямар нэгэ ехэ зэргэтэй ноёншье гэжэ һанахаар бэшэ, зүгөөр өөрынгөө гараар хүдэлмэрилдэг юрын шахтер, нүүрһэшэдэй бригадир байна гэжэл абари зангаарнь тухайлхаар. Байра байдалынь баһал юрынхеэр, тааруу зохидоор түхеэрэгдэнхэй. Үлүү булуу юумэн гэжэ огто үгы. Үнгэ зүһөөрөөшье, томо жэжээрээшье хуу тааранги, эгээлэй болбосоронги айлай байра бэйдал харагдана. Алда үргэн сээжэтэй, минии хоёр альганай зэргэ барьягар гартай айхабтар задарюун томо хүн байха гэжэ гэрэй эзэниие, уулзаагүй байхадаа һанаа бэлэйб. Тиигэн гэхэдэм, эгээлэй хүн байжа байба. Үшөө дээрэ тээнь Гармажап Тучинов архи оройдоошье уудаггүй хүн юм. Хөөрэлдөөд байхадаа, тэрэниие айхабтар ухаатай, ном ехээр уншаһан, үндэр бодол бододог хүн гэжэ ойлгожо абабаб. Халажа хөөрэлдэхэ тумаа би Галуута-Нуурай шахтын нүүрһэшэдэй бригадиртай һуужа байһанаа мартажархео һэм. Энэ хүмнай ямар нэгэн шэнэ юумэ зохёожо, оройдоо урда тээнь үгы юумые байгуулжа, гэнтэ олон хүнүүдэй анхарал хандуулан, алдар сууда гараһан хүн бэшэ бшуу даа. Жэшээлхэдэ, нэгэ хүн мүльһэтэй гол руу һүрэжэ ороод, уһа залгижа үхэхэеэ байһан үхибүү абараа һэн гэлэй. Тэрэ хүн үнэхөөрөөл гэнтэ суурхажа, олонитын анхарал оролдолгодо хүртэхэл. Үгышье һаа, хэн нэгэн гудамжадэ мэшээгтэй мүнгэ олоод, тэрэнээ гүрэнэй банкда тушаагаа һэн гэлэй. Тэрэ хүн баһал һайн һайхан хэрэгээрээ алдаршахал. Манай янза бүриин ажабайдалда онсо илгарма ушар байдал яһалал болодог ха юм! Харин Гармажап Тучинов үдэр бүри дабтагдажа байдаг бар хүсэнэйнгөө ажалзар суурхаһан хүн гээшэ. Тэрэ үнинэй хэжэ байһан ажалдаа ошоходоо, тэрэ ажалдаа дадал болонгеор, хайша хэрэгээр бэшэ, харин үдэр бүри ондоогоор, шэнээр хандадаг, ямар бэ даа нэгэ багаханшье һаань, шэнэ юумэ саг үргэлжэ һанажа, мүнөөдэр үсэгэлдэрэйхиһөө үлүүгээр ажаллажа болохо юумые бэдэржэ байдаг хүн юм. Тэрэниие ходо шэнэ юумэ һанажа байдаг юм гэжэ хэлэжэ болохогүй — өөрынгөө ажал хүдэлмэридэ үдэр бүри шэнэ юумэ амжалтатайгаар нэбтэрүүлжэ байха ушар байдаггүй. Зүгөөр тэрэ үдэр бүри нэгэ юумэшьеб даа бэдэрдэг, шэнжэлдэг юм бшуу. Гармажап Тучинов саг үргэлжэ юуб даа нэгэ һонин юумэ ухамайлан бододог табисууртай хүн юм. Игэжэ бэдэрһэнэйнгээ һүүлээр хүн гээшэ заатагүй аша туһатай нэгэ юумэ олохо бшуу. Гармажап Тучиновые шэртэн хаража һуухадаа, гэнтэ сэдьхэл зүрхэнэйнгөө шангаар долгисохые ойлгобоб. Яахадааб даа, бэем халуу бусалжа, амим хөөрэжэ эхилбэ. Минии урда Томмазо Кампанеллын, мүн Чернышевскиин бүри тиихэдэ шэбшэн сэдьхэһэн эгээл тэрэ шэнэ шэнжэтэй хүн байна бэшэ аал! Минии урда ухаан бодолоороо айхабтар үндэр дээрэ гараһан хүдэлмэришэн, хурса сэсэн бодолтой томохон ажал ябуулагша байжа байбал!

Би партиина ахамад хүдэлмэришэдэй гайхамшагта шударгы, үнэн сэхэ ажал тухай, тэдэнэй хүмүүжэл тухай хөөрөөд, мүнөө үедэ залуу хүдэлмэришэдые, залуу коммунистнуудые манай ахамад түрүү хүнүүдэй алдар солын үльгэр жэшээгээр хүмүүжүүлхэ зоилготой байһан тухайгаа хэлэбэб.

— Би танай табиһан асуудалые игэжэ ойлгоноб,—гэжэ Тучинов бодолгото болон һулахэнаар дуугарба.—Бидэ хүүгэдые хүмүүжүүлхэ хэрэгээ саг үргэлжэ һайжаруулжа байха еһотойбди. Арадай ажахы болон соел болбосоролой бүхы һалбаряар эрхим дээдэ бэлэдхэлтэй мэргэжэлтэд нэгэ үе ехээр дуталдадаг байһан юм. Залуушуул эрдэм һургуули тээшэ айхабтар ехээр эрмэлзэгшэ һэн. Энэ эрмэлзэлыень гүрэмнай алибаа талаар дэмжэдэг бэлэй. Рабфак, дээдэ һургуулида орохо бэлэдхэлэй янза бүриин курсануудые һанаад үзэел. Бүхы эдэ һургуулинуудта зааха мэргэжэлтэд хүртэдэггүй байгаа. Эгээл тимэһээ залуушуул өөһэдөө һуралсадаг һэн. Тэдэнэр бэеэ даагаад һуралсаа. Тэдээндэ баяр хүргэхэ хэрэгтэй. Теэд саг хубилжа, алибаа мэргэжэлтэд олон болоо. Одоол энэ үедэ бидэнэр нэгэ тон шухала хүдэлмэри ябуулха еһотой байнабди. Тэрэмнай юуб гэхэдэ, манай үхибүүдые бүри багаһаань, һургуулида һуража байхаһаань эхилээд, ажалда дуратайгаар хүмүүжүүлхэ зэргэтэй болонобди. Заатагүй ухаан бодолой ажал хэхэ бэшэ ааб даа. Би бар хүсэнэй ажал тухай хэлэнэб. Имэ юумэ хээгүй һаамнай, шулуу нүүрһэ малтаха хүгүй болохо байна бшуубди. Залуушуулнай бултадаа инженернүүд болохоео тэгүүлнэ. Имагтал гайхамшаг ехэ бэлигтэй хүнүүд лэ дээдэ һургуулида орохо еһотой гэжэ би һанагшаб. Дунда һургуулиине зариман алтан ба мүнгэн медальтайгаар дүүргэнэ ха юм. Эгээл тэдэниие дээдэ һургуулида эльгээжэ, инженернүүд болгохо еһотой. Дунда зэргын шадабаритай гү, али оройдоош бэлиггүй инженернүүд мандаа хэрэггүйл. Тэдээнһээ ямаршье аша үрэ гарахагүй, үшөө тодхор хэхэдээ болохол. Тиихэдэ дунда һургуули дүүргэһэн бэшэ бүхы үхибүүд хүдэлмэришэд гү, али колхозникууд болохо зэргэтэй. Энэ мэргэжэлээрээ тэдэнэр омогорхохо еһотой. Хүдэлмэришэн ба колхозникуудай омогорхолые тэдээндэ эгээл бага наһанһаань хойшо хүмүүжүүлхэ байна. Тэрэгүйдэ юун болоно гээшэб даа—түрэлхидынь хүбүүндээ: «һайнаар һура— инженер болохош, муугаар һураа һаа—шахтер болохош»,—гэжэ хэлэжэ, занажа байхыень али олон дууладагби. Энэмнай ямар муухай юумэн гээшэб! Хэзээнһээ хойшо шахтер мэргэжэлтэн шоодбори болоо юм? Имэрхүү хандалгые огтолон болюулха еһотой. Хүдэлмэришэн хүн гээшэ манай обществодо эгээл хүндэтэй хүн урданшье байгаа, саашадаашье байха.

Галуута-Нуурай шахтын нүүрһэшэдэй бригадир Гармажап Тучинов эгээл игэжэ сэдьхэжэ ябадаг хүн лэ даа. Би республикынгаа ондоошье һалбариин —фабрика, заводуудай хүдэлмэришэдые танихаб. Тэдэнэрэй баһал игэжэ үндэр һайхан бодол бодожо, үнэн сэхээр ажалладагыень мэдэхэб. Жэшээлхэдэ, Галдан Ленхобоев «Электромашина» заводто гушаад жэл шахуу хэбшэнээр хүдэлмэрилһэн юм. Тэрэниие һая СССР-эй Уран зураашадай холбооной гэшүүнээр абаа. Галдан Ленхобоев Ленинградта болоһон уран дархалалгын Бүхэроссин харалгада хэбаадажа, хоёрдохи һуури эзэлһэн байна. Уран дархан модоной үндэһөөр амиды гэжэ һанахаар амитад, ангууд, шубуудые гайхалтай һайнаар бүтээдэг юм. Галдан Ленхобоев гансахан уран зурааша бэшэ даа. Түүхын эрдэмэй кандидат К. М. Герасимоватай хамжажа, «Сэлэнгын буряадуудай түрэ хурим» гэһэн зоной байдал һуудал тухай тон һонирхолтой ном бэшэһэн байха юм. Гэхэтэй хамта Галдан Ленхобоев Буряад ороной талмай дээрэ ургадаг эмдэ ородог элдэб үбһые һайн танидаг хүн юм. «Электромашина» заводой хэбшэн имэл хүн юумэл даа.

Минии багада, колхоз болоогүй тэрэ холын жэлнүүдтэ манай түрэл нютагта Бажы ахай гэдэг үльгэршэн ерэдэг һэн гэжэ номойнгоо нэгэдэхи бүлэгтэ дурдаһан байхаб. Тэрэмнай Бажей Жатухаев һэн. Энэ үльгэршэн «Гэсэрые» хөөрэдэг, энэ агуу ехэ буряад үльгэрэй хорин дүрбэ мянган мүр сээжээр мэдэдэг юм. «Гэсэрые» тэрэ аялгалуулан өөрынхеэрээ тон һонирхолтойгоор хөөрэдэг. Үльгэршэн Бажей Жатухаевай алдар нэрэ Улаан-Үдэдэ үнинэй мэдээжэ. Буряадай аман зохеол суглуулдаг эрдэмтэд тэрэнэй хөөрэһэн «Гэсэрые» бэшэжэ абанхай юм. Энэ суута үльгэршэн минии эсэгэтэй хамта Улаан-Үдэдэ Буряадай гигантые—паровоз-вагон заһабарилгын завод барилсаа юм. Һүүлээрнь барилгынгаа дүүрэхэдэ, заводой кислородой цехтэ хүдэлмэрилхээ үлөө бэлэй. Тус цехтэ Бажей Жатухаев бүхы наһаараа хүдэлмэрилөө.

Улаан-Үдэ хото, тиихэ үедэ үшөө Дээдэ-Үдэ гэжэ нэрлэгдэдэг байхадань, 1932 оной зун бидэ нүүжэ ерээ һэмди. «Бидэ» гээшэ — минии эсэгэ Андрей Николаевич, Сэрэн аха бидэ гурбан бэлэйбди. Бидэ вокзал дээрэ буужа, юумэ хүүмээ хубаажа үргөөд ябабабди. Намда шэрэм танха дайралдаа агша һэн. Тэрэ танха соогоо бидэ мяхаа хэдэг байгаабди. Тэрэ танха үргөөд ябахада, хүндэшье, монсогоноод таагүйшье гээшэнь аргагүй бэлэй. Хашаржа болишоод, тэрэ танхадаа дураа гутажа, шадаха зэргээрээ хараал шэрээл табижэ ябаа һэм. Мүнөөшье һананаб, шэгайсаа элһэ махаа бэлэйбди. Мүнөөнэй гоё һайхан Соведүүдэй талмай дээрэ элһэн губи гэхээр байгаа һэн. Һалхинай халтал үлеэхэдэ, элһэ шоройгоор шабахал даа. Соведүүдэй байшан һаяхан лэ баригдаад байгаа. Ерэһэнэйнгээ үглөөдэр би хоёрдохи дабхарта гарадаг хэрэлсын түшэлгэ руу һолжорон буугаад, шэрдэгшэдтэ бэлин шэбшэгээр хараалгаһанаа мүнөөшье һананаб.

Бидэнэр ПВРЗ-гэй барилгада ерээ бэлэйбди. Манай аба правительствын даабаряар «Хубисхал» колхозһоо энэ барилгада эльгээгдэһэн юм. Би ехэ һонюуша, тимэһээ һуури байрагүй амитан бэлэйб. Эдир коммунарнуудай гудамжада оршодог таряашадай гэртэ (мүнөөнэй технологическа институдай байшан) орожо түбхинэһөөр, би город харахаяа гүйжэ ябашоо бэлэйб. Соведүүдэй байшангай тэндэ ошоод, тэрэ үндэр ехэ ордониие гайхан хаража зогсоо һэм. Тиихэ үедэ бүхы город соо нимэ ехэ байшан байгаагүй юм. Зүрхэлжэ зүрхэлжэ ерээд, тэрэ байшангай эгээн дээдэ дабхарта гараа бэлэйб. Тэрэ үндэрһөө Сэлэнгэ мүрэн тээшэ хараад, ухаа алдажа абаа һэм. Тэрэ зун Сэлэнгэ үерлэжэ, уһаниинь аяар Ивалга хүрэтэр талялан болоһон, городой гудамжаар хүнүүд онгосоор ябадаг байһан юм.

Бидэ ПВРЗ-гэй нэгэдэхи участогта, мүнөөнэй ТЭЦ Үдэ мүрэн хоёрой хоорондо бараагта байрладаг болобобди. Тэрэ үеын байдалай гурбан лэ юумые һайн һананаб. Ходо бороо ороод һалагшагүй һэн. Элдэб хэлэн дээрэ дуун зэдэлэгшэ бэлэй. Нэгэтэ заводой һуури табилгын ехэ һайндэр болоо һэн.

Тэнгэри сүмэршоо юм ааб гэжэ һанахаар, айхабтар ехэ уһатай аадар оробо гээшэ. Тэрээнһээ хойшо нимэ ехэ аадарай орохые нэгэтэшье хаража үзөөгүйб. Мүнөөнэйхидэл газар малтадаг машинанууд гэжэ тиихэдэ байгаагүй. Хүдэлмэришэд газараа хайлаагаар, хүрзөөр малтадаг һэн. Хүнэгөөр адхаржа байһандал орожо байһан аадарай үедэ газар малтажа байһан хүнүүдтэ ямар байгааб гэжэ тухайлна гүт? Уһан шабар хоёр худхараад, нэгэ шэнгэн булангир болоод, газар юун малтагдаба гээшэб! Тиихэ үеын үсөөхэн автомашинанууд —тэдэмнай гол түлэб полутарканууд ааб даа—голдоо хүрэтэрөө шабарта һуушоод, хүршэгэнэжэл мэдэхэ юм. Теэд барилгые ямаршье аадар бороо һатуулжа шаданагүй —хүнүүд уһа шудхуулһан хулганаан шэнгеэр нэбтэрэтэрээ нороошье һаа, шуналтайгаар ажаллана. Тиихэдэ дархашуул нойтон модо сабшана, харин монтернууд халтиржа унахаяа айнгүйгөөр столб өөдэ аһана.

(Үргэлжэлэлынь удаадахи номерто гараха).

«Сэлэнгэ-90» урина

Сэлэнгэ мүрэнэй хажуугаархи районуудай хоорондо фестиваль үнгэргэхэ тухай үнгэрэгшэ жэлдэ Ивалгын райондо шиидхэбэри абтаа һэн. Тиихэдэ Сэлэнгын районой залуушуул илажа гараа. Байгша ондо Гусиноозерск хото энэ эстафетэ үргэлжэлүүлхэ еһотой.

Программада оруулагдаха зүйлнүүд:

— Сэлэнгын эрьедэ майхангуудые таталга;

— канат таталга, национальна барилдаан, гиир үргэлгэ, хүхюун зугаатай эстафетэ, армрестлинг, футбол, волейбол болон л~пт~ наадалга;

— национальна хубсаһан, хүгжэм болон хатар наадан, газетэ, эмблемэ болон национальна кухни делегаци бүхэндэ байха еһотой;

— команда бүхэнһөө 6 хүн «Хаана? Юун? Хэзээ?» гэһэн конкурсдо хабаадажа, Буряад оронойнгоо түүхэ тушаа асуудалнуудта харюусаха;

— үдэшэ бүхэндэ дискотекэнүүд, гитарын үдэшэлгэ доро дуунууд үнгэргэгдэхэ.

Мүнөө дээрээ Зэдын, Прибайкалиин, Захааминай, Хяагтын районууд мэдүүлгэнүүдые үгөөд байна. Комсомолой обкомһоошье команда бүридхэгдэхэнь гэжэ дуулаабди.

Н. АЛОВА.

МОНА ЛИЗЫЕ ҺАНУУЛНА ГҮ?

Авторучкануудые гаргадаг Британиин нэгэ фирмэ продукцияа сонсхохын тула Мона Лизые һануулһан басага бэдэрээ. Иигэжэ яһала олон басагад энэ конкурсдо хабаадаһан байна. Тэдэ 24 наһатай Фордхэм гэжэ эрэ хүнэй шарай Мона Лизые һануулна гэжэ тодорхойлогдоо. Эхэнэрнүүдэй дундаһаа Джулия Престон (зураг дээрэ тэг дундань) мүн лэ адли гэжэ тоологдоод, шанда хүртэһэн байна.

ТАСС-ай фотохронико.

КИНО

«ДРУЖБА»
«Кащей Бессмертный» — в 10, «Отпетые мошенники» — в 11-30, 13-50, 16, 18-20, 20-40.
«РОДИНА»
«Тракти-Ванти» — в 10, 16-40, «Замужем за мафией» — в 14 (удл.), 18-10, 22-20. «Баловень судьбы» (2 серии) — в 11-30, 20.
«ПРОГРЕСС»
Красный зал — «Баловень судьбы» (2 серии) — в 10, 12-40, 15-20, 18-10, 20-40. Зеленый зал — «Ко мне, Мухтар!» — в 10, «Фанат» — в 11-50, 15-20, 21, «Заколдованный доллар» — в 13-30, 17, 19.
«ОКТЯБРЬ»
«Лето в раковине» (1 серия) — в 9-40, «Отпетые мошенники» — в 11-10, 13, 15, 17, 19.
«ВОСТОК»
Новый сборник мультфильмов — в 15-30, «Меня зовут Арлекино» (2 серии) — в 18. 21.
«АРШАН»
«Несуразные каникулы» — в 17, «Белый велосипед» — в 19, 21.
«ЗЕЛЕНЫЙ»
«Трагедия в стиле рок» (2 серии) — в 20.

НАЙДАЛАЙ ТЕЛЕФОН

«Найдалай телефон» — 2-44-38 — воскресениин үдэрнүүдтэ 14-һөө 20 саг болотор хүдэлнэ. «МоБиин» «найдалай телефон» үдэр бүхэндэ 20 сагһаа үглөөнэй 6 саг болотор хүдэлнэ. Таанадтай хөөрэлдөө үүсхэхэ гэбэл: понедельнигтэ — психолог, вторнигто — журналист, средада — сексопатолог, четвергдэ — багша, пятницада — социальна хангалгын министерствын мэргэжэлтэ, субботодо — юрист, воскресенидэ — православна, буддын шажангуудай албатан.

Манда хандагты!

Телефон: 2-35-74.

Байгалда туһалха гэбэл аян замда бэлдэгты!

Июлиин 20 — августын 6. Эгээл эдэл үдэрнүүдтэ Буряадай ниислэл хотоһоо Байкальск тээшэ экологическа марш эхилхэ. Целлюлозно-картонно комбинадай поселок — Селенгинск болон бусад һуурин тосхонууд аян замда дайралдаха.

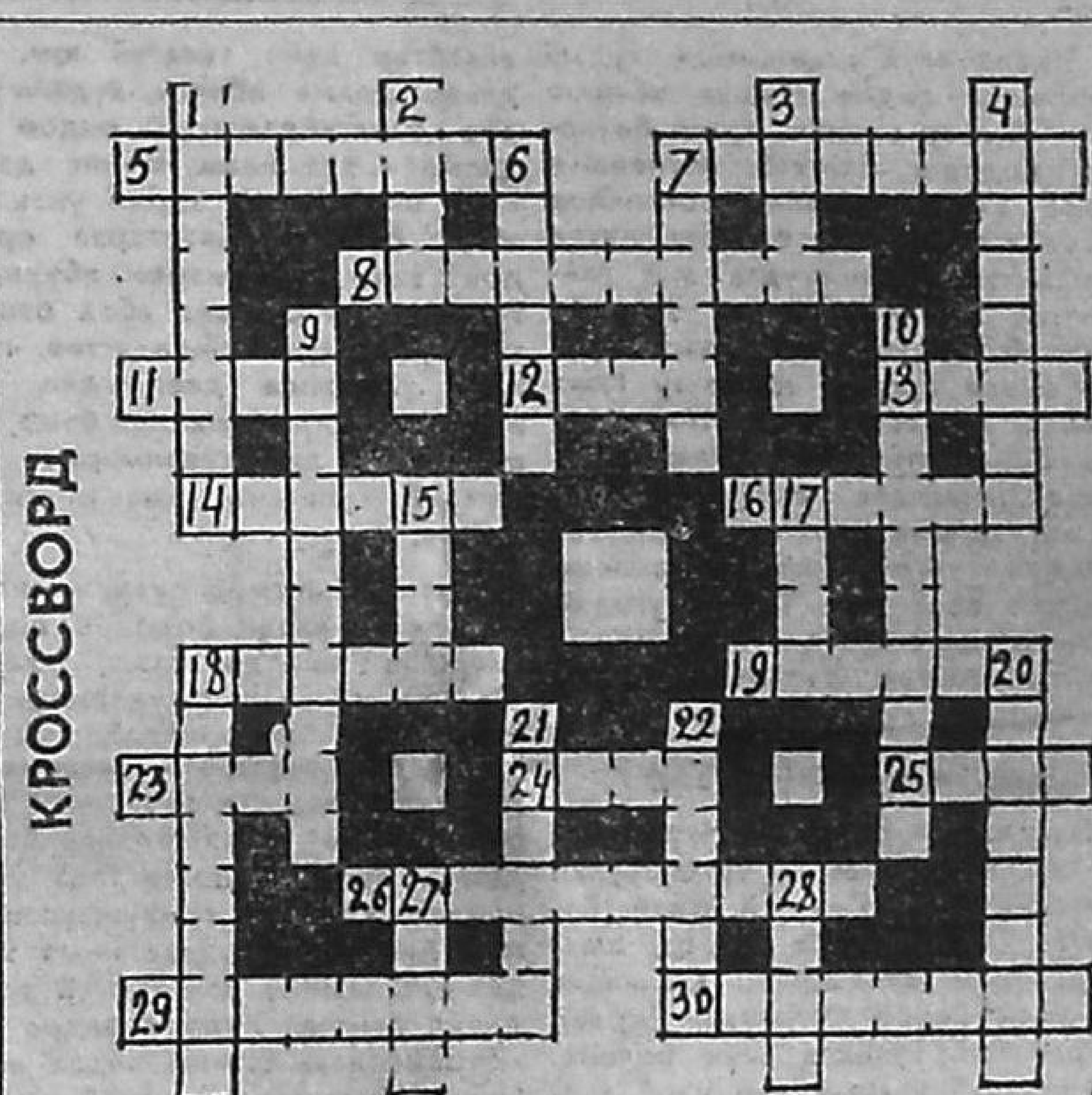
Буряадта ажаһуудаг бүхы хүнүүдэй анхарал Байгал далайда хандуулха зорилготойгоор манай республика дотор түрүүшын экологическа марш эмхидхэгдэхэнь. Национальна омогорхол болохо Байгал далайда айхабтар гамтайгаар хандадаг болоел! Тэрэниие аршалан хамгаалха гэээшэ гансал манай Буряадта ажаһуудаг хүнүүдэй бэшэ, мүн бүхы оронойнмнай уялга болохо еһотой.

Байгал шадарай тосхонуудта ажаһуудаг хүнүүдтэй уулзалгануудые үнгэргэжэ, хөөрэлдөөнүүдые эмхидхэхэбди. Экологическа митингнүүд байгаали хамгаалха гэһэн уряатай. Тэдээндэ Байгал далайн хуби заяагаар үнэн зүрхэнһөө һанаагаа зободог хүнүүд хабаадаха бшуу.

«Арад зон Байгалай түлөө» гэһэн хүдэлөөн болон Байгалай фонд экологическа марш эмхидхэнэ. Ямаршье наһанай, ямаршье мэргэжэлтэй хүнүүдэй тэрээндэ хабаадахада болохо гэжэ мэдээсэнэбди. Инвалидуудшье маршда уригдана. Энэ шухала хэмжээ ябуулгада хабаадахые хүсэбэл, бүридхэлдэ орохо хэрэгтэй. Иигэжэ бидэ таанадые пятница бүхэндэ 19.00 сагта иимэ адресаар хүлеэнэбди: Смолинай үйлсэ, 38, МЖК-гай штаб (Горькиин нэрэмжэтэ библиотекын хажууда).

Мотоциклнуудтай эдиршүүлэй туһаламжа маанадта мүн лэ хэрэгтэй.

«Арад зон Байгалай түлөө» гэһэн хүдэлөөн.

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 5. Соратник В. И. Ленина, революционер. 7. Герой Социалистического Труда из Бурятии. 8. Выдержка, выписка из какого-нибудь текста. 11. Крестьянский дом. 12. Шелковая ткань. 13. Финская певица, педагог, солистка финской оперы. 41. Никотиновая кислота. 16. Лубяная часть коры молодой липы, разделанная на узкие полоски. 18. Учреждение в русском государстве XVI—XVII веков, ведавшее отдельной отраслью управления или отдельной территорией. 19. Бурятское женское имя. 23. Колющая часть органа нападения и защиты у некоторых насекомых. 24. Пушной зверек. 25. Площадка для разведения и поддержания огня. 26. Название ствола в пожарной технике. 29. Народный поэт Бурятии. 30. Ослабление международной напряженности.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Река в Бурятии. 2. Постановление верховного органа власти. 3. Рыбы семейства окуневых. 4. Качество, признак, составляющий отличительную особенность чего-нибудь:. 6. Скопление льда. 7. Система подземных каналов, посредством которых осуществляется осушение. 9. Писатель Бурятии. 10. Спортсмен из Бурятии, серебряный призер Олимпийских игр. 15. Швейный инструмент. 17. Минеральная краска желтого или красного цвета. 18. Плоскодонное несамоходное беспалубное судно для перевозки грузов. 20. Одна из величайших рек в мире. 21. Летчик-космонавт СССР, дважды Герой Советского Союза. 22. Фигура высшего пилотажа. 27. Озеро на Кавказе. 28. Город в Иране.

ИЮНИИН 30-да ТОЛИЛОГДОҺОН КРОССВОРДЫН ХАРЮУНУУД.

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 6. Четверостишие. 9. Убор. 10. Елец. 11. Голованов. 15. Метчик. 16. Нейлон. 17. Рисование. 18. Число. 19. Тесла. 20. Парадигма. 21. Солдат. 23. Кишлак. 24. Нумерация. 26. Этап. 28. Шпиц. 29. Лексикография.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Фетр. 2. Свиток. 3. Зотов. 4. Циклон. 5. Бизе. 7. Объективность. 8. Демобилизация. 11. Гидроплан. 12. Основание. 13. Акватинта. 14. Вегетация. 32. Туапсе. 23. «Кинжал». 25. Ротап. 27. Плед. 28. Шкив.

ЭЛҮҮР ЭНХЫН БУЛАН

Үрмэдэһэн

Онтохоной Золушкадал адли хуби заяатай гэжэ юрын үрмэдэһэн тухай хэлэхэдэмни зарим хүнүүд гайхажашье магадгүй. Тээд яһала үндэһэтэйгөөр иигэжэ сасуулжа үзэнэб гэжэ һананаб. Үнэхөөрөөшье хорёогой хажуугаар, огород соогуур, үйлсэ гудамжаар, тобшоор хэлэбэл, бүхы газарнуудаар ургадаг гашуун амтатай үрмэдэһэн хүнүүдэй анхарал балай хандуулдаггүй байха. Тээд һайнаар адаглан хараа һаатнай, энэ ургамалай набшаһан хэды гоёб. Нэгэ талаһаа мүнгэлиг, нүгөө талаһаа хара ногоон үнгэтэй. Сэсэгынь ямар бэ нэгэ ондоохон үнэрөөр холоһоо анхилдаг. Гол эшэнь хүри улаан үнгэтэй байдаг гээшэ.

Энэ ногооной нэрээр айхабтар ехэ аюулда ороһон нэгэ город нэрлэгдэнхэй.

Юрын лэ морин үрмэдэһэн тухай хөөрэлдэжэ байнабди.

...Эндэ һаяхана дүрбэн жэлэй туршада уулзаагүй хани басагантаяа ушараaб. Саг үргэлжэ хүйтэ абадаг, гайморит болон экзема үбшэнүүдтэ мэнэ мэнэ болоод лэ нэрбэгдэдэг байһан тэрэ басаган мүнөө сэбэр сула болошонхой ябаа һэн.

— Жэлэй туршада нэгэшье дахин үбдөөгүйб. Арһамниишье сэбэр болошоо!

— Тээд хайшан гэжэ бэеэ аргалаабши? Юун туһалааб?

— Неделиин туршада хоер дахин тренажерно залда, бассейндэ, саунада ошодог байгааб...

Юрэдөө эндэ ута унжагай тайлбари, тобшолол хэһэнэй үлүү.

Бүхы хүнүүд бэеэ шанга барижа, спортоор һонирхожо, бэеэ һорижо шададаггүй гэжэ сэхыень хэлээ һаа дээрэ ха. Эм домгүйгөөр, хажуу тээһээ туһаламжагүйгөөр бэеэ аргалха гээшэ хүшэр. Маанадай үдэр бүхэндэ ушардаг юрын морин үрмэдэһэн ехэ туһаламжа хүргэхэ байна.

Энэ үбһэнэй набшаһан үндэһэн арадай медицинэдэ үргэнөөр хэрэглэгдэдэг. Һайнаар эдэгэдэггүй шархануудта набшаһаниинь туһа хүргэдэг, аменорей, дисменорей гэхэ мэтэ үбшэнгүүдые амжалтатайгаар аргалдаг байна.

Түбэнги хоолойн ханяаданда тон һайнаар нүлөөлдэг байһандань эрдэмтэд морин үрмэдэһэндэ анхардаг болонхой. Энэ үбһэн кортизондол адли үүргэ дүүргэдэг байна.

Бүхэли зунаа, үшөө тиихэдэ орой намаршье морин үрмэдэһэнэй үндэһэн болон набшаһа суглуулжа болоно. Нерванэ системэдэ, тэрэ тоодо невроз болон нейроциркуляторна дистонида, климактерическэ невроздо, унадаг үбшэндэ амжалтатайгаар хэрэглэгдэнэ.

Гэдэһэ доторой үбшэнгүүдтэ мүн лэ амжалтатайгаар хэрэглэгдэдэг байна. Иигэжэ гастрит, колит, холецистит, саахарна диабет гэхэ мэтэ үбшэнгүүдые аргална. Хитадта холерэ, проказа гэхэ мэтэ аюултай үбшэнгүүдые энэ үбһөөр аргална.

Урдандаа морин үрмэдэһэнэй үндэһөөр унадаг үбшэнгүүдые, эхэнэрэй үбшэнгүүдые аргалдаг байгаа.

Үрмэдэһэнэй үрэһэн эрэшүүлэй тамир шадал дээшэлүүлдэг.

Нэгэ столово халбага үбһэ стакан уһан соо хэжэ, 3 минутын туршада бусалгаһанайнгаа удаа 25 минутын туршада байлгаха. Тиигээд марляар шүүжэ, үдэрэй туршада эдеэнэй урда тээхэнэ уудаг байха. Нервээ ехээр хүдэлгэхэдөө, иимэ шүүһэ уубал, бэетнай амарха.

Юрын лэ үрмэдэһэн иимэ олон үбшэнгүүдые аргалха аргатай байна бшуу! Еһотойл эди шэди гэжэ хэлэмээр.

Ольга КУЗНЕЦОВА,
врач-фитотерапевт.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам, редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический—2-43-23, социально-экономических проблем—2-43-23, писем и образования, переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н 00426.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.